บทที่ 3

มโนอุปลักษณ์เกี่ยวกับโรคในภาษาไทยถิ่นใต้

บทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ถ้อยคำอุปลักษณ์เกี่ยวกับโรคที่พบในตำรายาและตำราการแพทย์ โดยใช้เกณฑ์การจำแนกถ้อยคำอุปลักษณ์ออกจากถ้อยคำอื่นตามรายละเอียดในบทที่ 1 และนำมาวิเคราะห์ด้วยแนวคิดมโนอุปลักษณ์ของเลคอฟและจอห์นสัน (Lakoff and Johnson, 1980 ; 2003) โดยถ้อยคำอุปลักษณ์ที่พบจะต้องสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางความหมายระหว่างมโนทัศน์ต้นทาง (source domain) กับมโนทัศน์ปลายทาง (target domain) ได้อย่างเป็นระบบ เพื่อสะท้อนให้เห็นมุมมองของผู้ใช้ภาษาไทยถิ่นใต้ที่มีต่อโรคว่าเป็นอย่างไร

จากการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยพบถ้อยคำอุปลักษณ์ที่แสดงการเปรียบเทียบหรือการทำความเข้าใจมโนทัศน์เกี่ยวกับโรคผ่านมโนทัศน์อื่นหลายมโนทัศน์ ได้แก่ มโนทัศน์มนุษย์ วัชพืช สัตว์ ไฟ สิ่งสกปรก ความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ และภูตผี ซึ่งสะท้อนให้เห็นมุมมองที่มีต่อโรค 7 มโนอุปลักษณ์ ได้แก่ [โรคเป็นมนุษย์] [โรคเป็นวัชพืช] [โรคเป็นสัตว์] [โรคเป็นไฟ] [โรคเป็นสิ่งสกปรก] [โรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ] และ[โรคเป็นภูตผี] มโนอุปลักษณ์แต่ละแบบแสดงการทำความเข้าใจคุณสมบัติของมโนทัศน์โรคในด้านที่แตกต่างกันไป ดังนี้

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นมนุษย์]

ผู้วิจัยพบถ้อยคำอุปลักษณ์ที่เป็นคำนามและคำกริยาจากวงมโนทัศน์มนุษย์ อุปลักษณ์กลุ่มนี้แสดงการทำความเข้าใจเกี่ยวกับมโนทัศน์โรคในแง่ของพัฒนาการหรืออายุของโรค ในแง่ที่หากโรคดำเนินมานานก็จะมีความรุนแรงของโรคมากขึ้น นอกจากนี้ใช้ทำความเข้าใจการลุกลามของโรคและการเกิดอาการแทรกซ้อนจากโรคในกลุ่มเดียวกันแต่เป็นคนละชนิดกัน รวมทั้งใช้ทำความเข้าใจในผลของการรักษาโรคด้วย มโนทัศน์มนุษย์จึงช่วยอธิบายพัฒนาการของโรคซึ่งระยะแรกมักมีอาการไม่รุนแรง แต่หากโรคดำเนินมาได้สักระยะแล้วปรากฏอาการที่รุนแรงเพิ่มขึ้น การรักษาอาจต้องใช้ยาขนานต่างกันไปให้สัมพันธ์กับอายุของโรค หากโรคดำเนินอยู่โดยไม่ได้รับ

การรักษาอาจเกิดโรคแทรกซ้อนจากกลุ่มโรคเดียวกัน จึงจำเป็นต้องอธิบายให้เข้าใจถึงการดำเนินของโรคว่าอยู่ในระยะแรก ระยะปลายหรือระยะกลายเป็นโรคแทรกซ้อน ที่สัมพันธ์กับการรักษาที่ถูกต้องเพื่อป้องกันความเรื้อรังหรือการกลับมาเป็นซ้ำของโรคอีกด้วย เพราะความซับซ้อนในอาการของโรคยากต่อการอธิบายให้เข้าใจว่าอาการใดเป็นของโรคใดและจะแพร่กระจายได้อย่างไร ผู้สื่อสารจึงต้องให้ความเข้าใจผ่านมโนทัศน์มนุษย์

อุปลักษณ์มนุษย์ที่นำมาใช้ทำความเข้าใจมโนทัศน์โรคในแง่อายุหรือการดำเนินของโรค การลุกลามของโรคจนเกิดเป็นโรคแทรกซ้อน ความเรื้อรังของโรค และผลการรักษาพบว่าจะใช้คำจากกลุ่มมโนทัศน์มนุษย์ที่เกี่ยวกับการเจริญเติบโต ประเภทของบุคคล กลุ่มคำนามสรรพนามที่พบ ได้แก่ คำว่า *เด็ก แม่ ลูก โจร แขก เจ้าเรือน บริวาร นาง ตัวการ ชาติ เพศ* และ *คนบ้า* คำเหล่านี้ปรากฏร่วมกับคำกริยาและคำคุณศัพท์จากมโนทัศน์มนุษย์ ที่เกี่ยวกับกริยาอาการหรือพฤติกรรมของมนุษย์ ได้แก่ *อ่อน ใหญ่ เกิด ฟัง กล้า ยายี ประชุม กำเนิด กลับมา ออกไป บังคับ ห้าม ทำร้าย ประเล้าประโลม งวยงง* และ *ร้าย* ดังนี้

(1) เมโท คือ มันข้น เมื่อ*เด็ก*ไซร้เหมือนหนึ่งเลือดเสียก็เหมือนกัน (5 : 21)

(2) หัวใจ เมื่อพิการก็ดี แตกก็ดีดุจ*คนบ้า* ถ้ายัง*อ่อน*อยู่ ทำให้คลุ้มดีคลุ้มร้าย (5 : 25)

(3) จับในไฟท้องขึ้น ให้เชื่อม มืนหลังร้อน แน่นอุทรถอนใจราก ไหลออกปากทางจมูก โทษนั้น*ลูก*ปักษี (6 : 64)

(4) ออกไฟได้ห้าเดือนโรค*เดือน*ประมาณมา (6 : 67)

ตัวอย่างที่ (1) มีคำว่า เด็ก ที่ใช้อธิบายถึงอาการของโรคในระยะแรกที่เกิดความผิดปกติขึ้นกับอวัยวะในส่วนของธาตุน้ำ คือ เมโทหรือมันข้น เป็นการมองว่าโรคก็เหมือนกับมนุษย์ในวัยเด็กที่มีกำลังวังชาน้อย อาการของโรคจึงไม่รุนแรงนักมีเพียงประการเดียว ตัวอย่าง (2) อธิบายถึงความผิดปกติของหัวใจ ซึ่งเป็นธาตุดิน ว่า “ถ้ายังอ่อน” ก็จะมีอาการเพียงคลุ้มดีคลุ้มร้าย[1] แต่ถ้าอาการเต็มขั้นแล้วจะเสมือนเป็นคนบ้า และตัวอย่าง (3) บรรยายอาการในระยะแรกของโรคปักษีซึ่งเป็นโรคไข้กาฬชนิดหนึ่ง ในลักษณะของมนุษย์วัยเด็กที่มีบทบาทเป็นลูก

---

[1] ภาษาไทยมาตรฐานใช้ คุ้มดีคุ้มร้าย ในที่นี้ผู้วิจัยใช้ตามที่ปรากฏในต้นฉบับของข้อมูลของภาษาไทยถิ่นใต้

Prince of Songkla University Pattani Campus

จึงมีหน้าที่ไม่มากหรือแสดงอาการเพียงไม่กี่อาการ ตัวอย่าง (4) ใช้คำว่า "เตือน" เป็นกิริยาของโรค (ชาง) ก็แสดงการมองว่าโรคทำพฤติกรรมเหมือนมนุษย์ การบรรยายเหล่านี้จึงเทียบเคียงได้กับการเจริญเติบโตของมนุษย์ที่หากเจริญวัยขึ้นก็จะมีกำลังกล้าแข็งขึ้น และอาจสร้างความเสียหายหรือก่อผลกระทบได้มาก โดยโรคอาจแสดงอาการเบื้องต้นในทำนองการเตือนให้ผู้ป่วยรู้ได้ในระยะเริ่มแรก

(5) คัมภีร์ยืนเป็นแน่กำหนดแก่*เจ้าเรือน* อายุเดือนเวลา กำเริบมาเป็นแทรก ไข้มา*แขก*[2] อย่ากลัวถึงเมามัวซบเซา ถ้าว่า*เจ้าเรือนไป ไข้แขกไม่อาจอยู่* หนึ่งเล็งดูในไข้พอยาได้จึงยา (6 : 62)

(6) ห่อนรู้จักรสอาหาร คือ*ตัวการ*ลมจัตวา (3 : 107)

(7) ชางแดงขึ้นแกมในนิลปัฏ ก็ปนกัน นิล*มาเกิด*แกมชาง *โจร*ต่าง ๆ ร้ายหลายพรรณ มันย่อมแทรกซ้ำกัน เด็กไข้ย่อมแรงกรรม นิลมา*เกิด*แกมชาง มี*แม่ใหญ่*สืบประจำ *บริวาร*เฝ้าสืบซ้ำ เที่ยวแทรกไปทั่วทั้งกาย...*บริวาร*ชางทั้งหลายเดิม*ร้าย*อยู่ไกลกัน ครั้นถึงกำหนดพลัน *กลับมาประชุม*รอบนาภี...*บริวาร*ชางทั้งหลายมันจะ*ร้าย*ขึ้นทั่วไป...ชางโจรแปดยอดใหญ่ *บริวาร*ท่านในกล่าวมา สามร้อยห้าสิบปรากฏ กำหนดเภทแห่งมัน (6 : 66)

(8) *ชาติ*ชาง*ร้าย*แสนทวี นิลปัฏมายายี จะรักษาอย่าดูเบา (6 : 67)

(9) ยาแก้ลมอัน*ทำร้าย*ให้เจ็บหัวเหน่า เอามะกรูด มะนาว พันธุ์ผักกาด... (2 : 273)

(10) *โจรลักเพศ*ผิดเพี้ยนวัน ทุกชางทุกพรรณ

*กำเนิด*จึงเรียกตาน*โจร* (6 : 70)

---

[2] อาการไข้อย่างหนึ่งที่เป็นแทรกเพิ่มขึ้นมา ในขณะที่ร่างกายมีโรคหรือเป็นไข้อย่างหนึ่งอยู่ก่อนแล้ว (บัวงาม ห่อแก้ว, 2547 : 62)

Prince of Songkla University Pattani Campus

(11) ชาง*โจรอิริ้น*[3]นั้นใย อาการต่างไป

ทั้ง*เพศ*ก็ผิดเพื่อนกัน (6 : 68)

ตัวอย่าง (5)-(6) จะเห็นได้ว่าเป็นการกล่าวถึงโรคในลักษณะเดียวกับมนุษย์ เป็นบุคคลที่มีบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ กัน เช่น แขกและเจ้าเรือน ในตัวอย่าง (5) ซึ่งบรรยายถึงโรคที่เกิดจากธาตุเจ้าเรือน ที่เสมือนเป็นเจ้าของบ้าน และมีไข้จรที่เป็นเสมือนแขกมาเยี่ยมเยียน ตัวอย่าง (6) ที่เปรียบเทียบว่าธาตุลมประเภทที่ 4 (โกฏฐาสยาวาตา – ลมในลำไส้) เป็นสาเหตุหรือ "ตัวการ" ที่ทำให้เกิดอาการของโรคไม่รู้รสอาหารและเบื่ออาหาร ส่วนตัวอย่าง (7)-(11) เป็นการมองว่า โรคมีการออกลูกหลานหรือบริวารในกลุ่มชาติพันธุ์หรือวงศ์วานเดียวกัน มีเพศต่างกัน และมีพฤติกรรมดุร้ายตามชาติกำเนิดที่เป็นโจร ซึ่งสะท้อนให้เห็นการลุกลามของโรค และความเรื้อรังของโรคที่ "กลับมา" เป็นซ้ำ กล่าวได้ว่า คำที่แสดงคุณสมบัติซึ่งสัมพันธ์กับบุคคลเหล่านี้ก็จะแตกต่างกันตามลักษณะของผู้เข้ามายังเรือนด้วย เช่น โจรมีความร้ายกาจ แม่คือโรคซึ่งมีบริวารสืบวงศ์เผ่าพันธุ์ แขกคือผู้มาเยี่ยมเยียนหรือมาอาศัยร่วมด้วยในบ้าน

(12) อันว่าเตโชธาตุอันชื่อว่า ชีระณักคีนั้น คือ*นาง*ชะราพยาธิ อันพญามัจจุราชใช้ให้*มาประเล้าประโลม*ซึ่ง*นาง*จิตกุมารี อันกล่าวคือ หัวใจแห่งเราท่านทั้งปวงนั้นแล *นาง*ชะราพยาธิทั้งสองกระทำอุบายยัง*นาง*จิตกุมารีนั้นให้*งวยงง* และจะไปสำนักแห่งพญามัจจุราชขณะใด อันว่า*นาง*ชะราพยาธิก็จะนำออกจากร่างกายแห่งเรา (5 : 17)

ตัวอย่าง (12) แสดงให้เห็นการมองโรคในลักษณะของมนุษย์ เป็นความพยายามทำความเข้าใจประสบการณ์ของโรคชรา ผ่านความสัมพันธ์ของมนุษย์กับความเชื่อเรื่องทูตแห่งความตาย เพื่ออธิบายกระบวนการเกิดโรคชราในร่างกายที่ไม่มีใครรู้ว่าเกิดขึ้นเมื่อใด ที่อวัยวะใด และมีสาเหตุมาจากอะไร ความคลุมเครือเหล่านี้ทำให้กระบวนการเกิดโรคชรายากต่อความเข้าใจ จึง

---

[3] ชางโจรอิริ้นหรือชางโจรนางริ้น เป็นชื่อโรคชางชนิดหนึ่ง มักแสดงอาการแทรกซ้อนกับชางโจร ที่เป็นชางเจ้าเรือน อาจทำให้มีอาการอุจาจาระสีขาวหยาบ เหม็นคาว ถ้าขึ้นตามผิวกายจะทำให้ผิวเป็นเกล็ดลาย ถ้าขึ้นในอกทำให้หายใจไม่สะดวก และถ้าขึ้นในท้องจะทำให้ท้องเสียเป็นมูกหรือเป็นเลือด มีไข้ตัวร้อน มือเท้าเย็น อาจชักเป็นต้น (ศิริพงษ์ แพทยานนท์, 2547 ข. : 286)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ต้องอาศัยการเปรียบเทียบให้โรคชราเป็นมนุษย์และกระทำพฤติกรรมเช่นเดียวกับมนุษย์ เพื่อล่อลวงเอาดวงจิตของผู้ป่วยไป

(13) เอาสะบ้าเผาไฟ 1 ลูก หมากลูกอ่อน 1 หัวดอง 1 เป็นกระสาย<u>ตี</u>ไข้หายแล (1: 129)

(14) ยา<u>บังคับห้าม</u>กาฬอย่าให้ขึ้นที่สำคัญ ยา<u>ห้าม</u>เลือดไม่ให้ขึ้นหัว(1:31, 150)

(15) ถ้าไม่<u>ฟัง</u>เอาลูกจัน 1 ดอกจันทน์ 1 เทียนทั้ง 5 มหาหิงคุ์ 1 บดละลายน้ำจันทน์กิน ถ้าไม่<u>ฟัง</u>ยานี้ตาย (1: 178)

(16) ถ้ามิไม่<u>ฟัง</u>เอาน้ำอ้อยแต่งเป็นกระสาย ถ้าไม่<u>ฟัง</u>เอาน้ำส้มสายชูเป็นกระสาย ถ้าไม่<u>ฟัง</u>เอาน้ำสมอต้มเป็นกระสาย... (5: 25)

(17) ถ้ามิ<u>ฟัง</u>ละลายด้วยน้ำมูตร ถ้ามิ<u>ฟัง</u>ละลายน้ำครำกินหายแล (2 : 70)

ตัวอย่าง (13) แสดงการปรากฏของคำกริยา “ตี” ใน “...ตีไข้หายแล” เป็นการใช้คำที่สะท้อนมุมมองว่าโรคเป็นมนุษย์ ซึ่งหากมีพฤติกรรมไม่ดีหรือร้ายกาจก็จะใช้การลงโทษด้วยการตี นอกจากนี้ การที่มองว่าโรคเป็นมนุษย์ จึงย่อมสามารถสื่อสารเจรจากันได้ ไม่ว่าจะในลักษณะของการบอกเล่า การสั่งเพื่อให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ไม่เหมาะ จึงปรากฏการใช้คำว่า “บังคับ” “ห้าม” ในตัวอย่าง (14) และคำว่า “ฟัง” ซึ่งหมายถึง เชื่อฟัง (**พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พุทธศักราช ๒๕๒๕**, 2546 : 238) เมื่อนำมาใช้ในบริบทนี้มีความหมายว่า ระงับ ก็ถูกใช้เพื่อแสดงผลการรักษาในตัวอย่างที่ (15)-(17) ซึ่งแสดงเงื่อนไขว่าถ้าโรคไม่เชื่อฟังหรือไม่ระงับก็ให้ปรุงยาขึ้นใหม่โดยเปลี่ยนน้ำกระสายเพื่อเสริมฤทธิ์ยาในการรักษาโรคให้ได้ผลหรือหายเร็วขึ้น

มนุษย์จึงเป็นมุมมองหนึ่งที่ผู้ใช้ภาษามีต่อโรค จะเห็นได้ว่าการเปรียบเทียบโรคเป็นมนุษย์นี้เป็นการเปรียบข้ามมโนทัศน์รูปธรรมกับมโนทัศน์นามธรรม โดยใช้มโนทัศน์ที่คุ้นเคยอย่างมนุษย์มาทำความเข้าใจมโนทัศน์โรคทั้งในแง่กระบวนการเกิดโรค ชนิดของโรค อาการของโรค การแพร่กระจายของโรค ความเรื้อรังของโรค และผลการรักษาโรค ถ้อยคำอุปลักษณ์โรคจึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าในระดับปริชานของผู้ใช้ภาษา มโนทัศน์โรคกับมโนทัศน์มนุษย์มีคุณสมบัติที่คล้ายคลึงกันบางประการ และสามารถเชื่อมโยงองค์ประกอบของคุณสมบัติต่างๆ ของทั้งสองมโนทัศน์ได้ตามแผนภูมินี้

Prince of Songkla University Pattani Campus

แผนภูมิ 4 การเชื่อมโยงองค์ประกอบในระดับโครงสร้างของมโนอุปลักษณ์โรคเป็นมนุษย์

วงมโนทัศน์ต้นทาง : มนุษย์		วงมโนทัศน์ปลายทาง : โรค
มนุษย์	→	โรค
วัยหรือสถานภาพ	→	พัฒนาการหรือระยะการดำเนินของโรค
เพศ ชาติพันธุ์ สถานภาพของมนุษย์	→	ชนิดของโรค
เจ้าของบ้าน (เจ้าเรือน)	→	โรคประจำธาตุของผู้ป่วย
การมีบริวาร	→	การแพร่กระจายของโรค
การมาเยี่ยมเยียนของแขก	→	ความเรื้อรังของโรค การเกิดโรคแทรกซ้อน
การเจรจา	→	การรักษาโรค

แผนภูมิข้างต้นแสดงให้เห็น คุณสมบัติที่คล้ายคลึงกันระหว่างโรคกับมนุษย์ ในด้านกระบวนการเกิดโรค ระยะการดำเนินของโรค การแพร่กระจาย ชนิดของโรค ความเรื้อรัง และการรักษาโรค ซึ่งความคล้ายคลึงของคุณสมบัติเหล่านี้อาจอธิบายได้ดังนี้

ในด้านกระบวนการเกิดโรค โรคบางโรคอาจมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า เช่น โรคชรา ผู้ป่วยจึงไม่รู้ว่าเริ่มต้นป่วยเมื่อใด ซึ่งคุณสมบัติของโรคเช่นนี้คล้ายคลึงกับมนุษย์ที่มาหลอกล่อดวงใจให้งวยงงโดยไม่รู้ตัว ในกรณีโรคชางหรือโรคที่เกิดจากความผิดปกติของธาตุจะปรากฏอาการให้เห็นหรือกำเริบเมื่อมีการดำเนินโรคมาระยะหนึ่ง เช่นเดียวกับการเจริญเติบโตของมนุษย์ที่มีพละกำลังกล้าแข็งขึ้นตามวัย จนถึงวัยเจริญพันธุ์ที่สามารถออกลูกหลานหรือสร้างบริวารได้ คุณสมบัติเช่นนี้ก็พบได้ในโรคเช่นเดียวกัน ในแนวคิดนี้แพทย์แผนไทยจำเป็นต้องรู้อายุของโรคว่าตกอยู่ในโทษใด ให้โทษอย่างไร ซึ่งหากโรคเจริญเติบโตมานานก็จะส่งผลเสียต่อร่างกายได้หลายประการหรือรุนแรง จนกระทั่งแพร่กระจายไปยังส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย กรณีเป็นโรคที่เกิดจากธาตุเจ้าเรือน ตามที่การแพทย์แผนไทยเชื่อว่า แต่ละคนมีธาตุเจ้าเรือนประจำตัวที่คำนวณได้จากวันเดือนปีเกิด คนที่มีธาตุประจำตัวธาตุใดก็มักจะเจ็บป่วยด้วยโรคเกี่ยวกับธาตุนั้น ๆ ได้บ่อยหรือเป็นประจำ เช่น บุคคลที่มีธาตุเจ้าเรือนเป็นธาตุลม มักจะเจ็บป่วยด้วยโรคเกี่ยวกับระบบประสาทหรือสมอง เช่น โรคอัมพฤกษ์ อัมพาต ในที่นี้จึงเทียบเคียงได้กับโรคประจำตัวของผู้ป่วย ที่มักป่วยเรื้อรังหรือเป็นซ้ำแล้วซ้ำอีก รวมถึงการป่วยด้วยโรคอื่นในกลุ่มเดียวกันที่เกิดขึ้นแทรกซ้อน ซึ่งเทียบเคียงได้กับบุคคลเจ้าของบ้านและผู้เป็นแขกมาเยี่ยมเยียนนั่นเอง

Prince of Songkla University Pattani Campus

ในด้านการรักษา การแพทย์แผนไทยมักใช้ยาเป็นหลักเพื่อรักษาโรค แต่บางครั้งโรคอาจมีความรุนแรงจนยาบางขนานใช้ไม่ได้ผล ก็จำเป็นต้องปรับไปใช้ยาที่ต่างขนานออกไป โดยการเปลี่ยนน้ำกระสาย ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการเสริมฤทธิ์ยา กระบวนการจัดการเช่นนี้พบได้เช่นเดียวกับการจัดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ ที่อาจใช้การเจรจาเพื่อปรับทัศนคติ ความเข้าใจ และยอมกระทำตามที่ประสงค์ ในกรณีนี้คนไทยใต้จะใช้คำว่า “ฟัง” ซึ่งหมายถึง เชื่อฟัง หรือเข้าใจ ได้แก่ “รู้ฟัง” หมายถึง เชื่อฟัง “ไม่รู้ฟัง” หรือ “ไม่ฟัง” หมายถึง ไม่เชื่อฟัง ไม่เข้าใจ นอกจากนั้น บุคคลที่อาวุโสอาจจะ “ตี” ผู้น้อยที่กระทำผิดหรือทำไม่ดีให้หยุดหรือเลิกกระทำสิ่งไม่ดีนั้น มโนทัศน์เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่คุ้นเคยเช่นนี้จึงถูกนำมาอธิบายถึงผลการรักษาโรค

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นวัชพืช]

การทำความเข้าใจโรคผ่านมโนทัศน์ของพืช เป็นอีกมโนอุปลักษณ์หนึ่งที่สะท้อนให้เห็นจากถ้อยคำอุปลักษณ์ที่พบในการพูดถึงเกี่ยวกับโรค ด้วยการเปรียบโรคกับลักษณะของต้นพืชประเภทวัชพืช โดยโรคที่ปรากฏอาการในลักษณะสิ่งผิดปกติแก่ร่างกาย เปรียบได้กับลำต้นของพืชที่พ้นพื้นดิน ร่างกายหรืออวัยวะจึงเปรียบได้กับพื้นดิน และตัวโรคเปรียบได้กับเมล็ดหรือหน่อของพืชที่สามารถถูกพัดพาไปเจริญงอกงามในที่ไกลจากต้นได้ ทั้งนี้ คุณลักษณะทางกายภาพของโรคในส่วนที่เป็นก้อนหรือลักษณะผิดปกติที่มองเห็นได้หรือสัมผัสได้ยังถูกนำไปเปรียบกับลักษณะของพืชในแง่สัณฐาน ขนาด และสีสัน อีกด้วย

อุปลักษณ์พืชที่พบเห็นได้จากการใช้คำนามและคำกริยาของวงมโนทัศน์พืช กลุ่มคำนาม ได้แก่ *หัว ราก เถา ยอด* และกลุ่มคำกริยา ได้แก่ *งอก ถอน แตก ขึ้น ตัดราก ผุด* ถ้อยคำอุปลักษณ์เหล่านี้พบได้ในการอธิบายถึงโรคทั้งที่ปรากฏอาการเป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังนี้

(18) บางทีฝี*ขึ้น*ตั้ง*หัว* ปวดแสบปวดร้อนเป็นกำลัง (5 : 13)

(19) เขโล คือ น้ำลายเมื่อแตกไซร้ ย่อมให้ปากเปื่อยน้ำลายเหนียว บางทีเป็นเม็ดเป็น*ยอดขึ้น*ในลิ้นในคอเป็นพิษต่างๆ (5 : 21)

(20) ปลายนั้นเป็น*ยอด*ใน นาสิกหนองไหล

ปะชิวณะธาตุดาษดา (6 : 70)

(21) *ยอดขึ้นแตก*ออกนัยนา สิกหูไหลมา

เป็นเลือดและหนองปนกัน (6 : 74)

ตัวอย่าง (18) ถ้อยคำที่ว่า “ฝีขึ้นตั้งหัว” แสดงการเปรียบเทียบโรคฝี เป็นต้นพืชที่มีหัวผุดขึ้นมาจากใต้ดิน ตัวอย่าง (19)-(21) ถ้อยคำที่ว่า “เป็นยอดขึ้น” “เป็นยอด” และ “ยอดขึ้นแตก” แสดงการเปรียบเทียบลักษณะของโรคที่เกิดจากธาตุน้ำพิการและโรคชางเป็นต้นพืชที่เจริญเติบโตผลิยอดออกมา

(22) เผาแช่น้ำให้ใส่ต้มกินแก้ริดสีดวง*งอก*หายแล (1 : 107)

(23) ยาแก้ริดสีดวง*งอก*ในปากในลิ้น กินเผ็ดมิได้, ยาต้มแก้ริดสีดวง*ขึ้น*ในคอ ในปาก ให้ฟก, ยาแก้ริดสีดวง*ขึ้น*ในคอในปากในทวาร (2 : 234, 235, 236)

(24) ถ้าฝี*ขึ้น*ในท้อง ในคอ ในลิ้น เอาใบราด ๑ ใบเปราะ ๑..., ยาริดดวง*งอก*ในทวาร (4 : 119, 127)

(25) ริดสีดวง*งอก*ในทวาร มิต้อง*ตัด*เลยจะขาดออกเอง (3 : 146)

(26) ยาแก้ตานชาง*ขึ้น*ในลูกตา (1 : 121)

ตัวอย่าง (22)-(26) ถ้อยคำว่า “งอก” และ “ขึ้น” มีสิ่งที่อ้างถึงเป็นโรคริดสีดวง โรคฝีและโรคชาง ซึ่งใช้แสดงการเกิดขึ้นของโรคในร่างกายในลักษณะของการงอกขึ้นมาบนพื้นดินของพืชหรือต้นไม้ และอาจกระจายขึ้นไปตามร่างกายส่วนต่าง ๆ ทั้งนี้ คำว่า “ขึ้น” โดยทั่วไปมักปรากฏในบริบทที่พูดถึงวัชพืชที่ขึ้นเองตามธรรมชาติโดยไม่มีใครตั้งใจปลูก คำเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นความคล้ายคลึงกันของคุณสมบัติระหว่างมโนทัศน์โรคและมโนทัศน์วัชพืช ที่มีก้อนของอวัยวะงอกขึ้นมาซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งในมโนทัศน์โรคริดสีดวง ฝี และชางเทียบเคียงได้กับส่วนของต้นพืช ส่วนที่ยื่นออกไปของก้อนเปรียบได้กับรากของพืช และตัวโรคมีความคล้ายคลึงในระดับปริชานกับเมล็ดพืช ซึ่งเป็นคุณสมบัติของมโนทัศน์วัชพืชนั่นเอง

(27) ตำผงลายน้ำผึ้งรวงกินเท่าพุทราเป็นยา*ตัดราก*แล (4 : 131)

(28) ยา*ตัดราก*ไข้ (3 : 135)

Prince of Songkla University Pattani Campus

(29) ตำเป็นผงละลายน้ำผึ้งกินเป็นยา*ตัดราก*กระษัย[4] 26 ประการแล (1 : 114)

(30) ยาต้มกิน*ตัดราก*หมาบ้ากัด ให้เอาสแลงใจ รากกระทุงหมาบ้า เทาหัวลิง เอาเสมอภาคต้มกินทุกวันจนสิ้นกำหนดหายดี (2 : 411)

(31) ยาต้มกระทุ้ง*เด็ด*ไข้ชาง, ยา*ถอน*ชางในอก (2 : 75, 79)

(32) ยา*ถอน*กาฬ[5] ขึ้นที่ลิ้น (2 : 408)

ตัวอย่าง (27) ถ้อยคำที่ว่า "ตัดราก" แสดงการเปรียบการตัดรากของก้อนริดสีดวงเช่นเดียวกับโรคชางและไข้กาฬในตัวอย่าง (31)-(32) ที่ต้องเด็ด ถอนทิ้งไปให้สิ้น โดยนัยนี้พื้นดินก็คืออวัยวะที่เป็นโรคหรือมีก้อนเนื้อของโรคอยู่ ส่วนของก้อนเนื้อสามารถยึดติดอยู่กับอวัยวะได้ด้วยรากของพืชที่ฝังอยู่ในดิน ส่วนที่โผล่พ้นและไม่ได้ฝังอยู่ภายในเนื้อเยื่อของอวัยวะก็เปรียบได้กับส่วนบนของต้นไม้ที่อยู่เหนือพื้นดิน เช่น หัวหรือยอดของต้นพืช ส่วนตัวอย่าง (28)-(30) แสดงให้เห็นการมองว่าอาการไข้ โรคกระษัย และโรคพิษสุนัขบ้ามีลักษณะเช่นเดียวกับต้นพืช แม้ว่าทั้งไข้ กระษัย และพิษสุนัขบ้าจะไม่ปรากฏลักษณะของก้อนเนื้อหรือตุ่มที่ยื่นออกมาตามร่างกาย แต่ด้วยความคลุมเครือของการเกิดโรคว่าเกิดขึ้นเมื่อใด และไม่สามารถสังเกตเห็นอวัยวะที่ผิดปกติได้โดยตรง จึงอาจนำไปเปรียบเทียบกับมโนทัศน์ที่คุ้นเคยอย่างพืช เพื่อสร้างความเข้าใจว่าโรคก็มีต้นตอการเกิดขึ้นเหมือนกับต้นพืช และสามารถรักษาได้ด้วยการตัดรากของพืชเพื่อให้ต้นพืชตาย

(33) จงเพียรกินเช้าเย็น แก้*เถา*เอ็นคัพภา
เอ็นหด*งอก*คลี่คลาย ชักปากเบี้ยวเลี้ยวตาแหก (7 : 194)

(34) ยาเนาวะหอย[6] กินแก้เส้นดาน เป็นก้อนเป็น*เถา* (5 : 24)

---

[4] โรคที่ทำให้ร่างกายผอมแห้ง ทรุดโทรม พละกำลังถอถอย ผิวหนังซีดเหลือง ปวดเมื่อยตามร่างกาย กินไม่ได้นอนไม่หลับ (อ้ม แสงปัญหาและจิตต์วินัย สุริยะไชยาการ, 2547 ก. : 104)

[5] ไข้ที่แสดงอาการขึ้นเป็นตุ่ม เท่าเมล็ดถั่ว เมล็ดงา ทำให้กินข้าวดื่มน้ำไม่ได้ มีอาการไข้ตัวร้อน สะบัดร้อนสะบัดหนาว (ศิริพงษ์ แพทยานนท์, 2547 ก. : 171)

[6] ยาที่ปรุงจากเปลือกหอย 9 ชนิด

(35) กระษัยกล่อน*เถาวัลย์*[7] มันเกิดเมื่อลมปัตคาดมักให้ลำไส้พองขึ้นข้างขวา (1 : 183)

(36) ถ้าชางขึ้นที่ลิ้น มันให้ขาวดัง*ยวงฝ้าย* (2 : 132)

(37) ยาริดสีดวงรากอยู่ในคอ*ดังลูกมะเดื่อ*รากอยู่ในอก (2 : 240)

(38) ยาแก้ชางซึ่ง*ขึ้น*เหมือน*เม็ดข้าวฟ่าง*และ*หัว*มันแดงครั้นมัน*สุก*มันย่อมให้เจ็บคอตาแข็ง (1 : 94)

ตัวอย่าง (33)-(39) แสดงถึงการเปรียบลักษณะของเส้นเอ็นที่ผิดปกติซึ่งมากระจุกรวมกันเหมือนกับลักษณะกลุ่มเกลียวของเถาวัลย์ ตัวอย่าง (36) แสดงการเปรียบลักษณะของเม็ดชางที่ขึ้นเป็นฝ้าขาวคล้ายกับสีขาวของยวงฝ้าย ตัวอย่าง (37) เปรียบลักษณะของก้อนริดสีดวงว่ามีสัณฐาน ขนาดและสีแดงเหมือนกับลูกมะเดื่อ ตัวอย่าง (38) ปรากฏคำว่า “ขึ้น” และ “สุก” ซึ่งเป็นกริยาของคำว่า “เม็ดข้าวฟ่าง” คำเหล่านี้ใช้เปรียบกับการปรากฏอาการตุ่มเม็ดของโรคชางที่ขึ้นมาอย่างไม่ปรารถนาตามร่างกายว่ามีลักษณะเหมือนเม็ดข้าวฟ่าง มโนทัศน์ของพืชในแง่สัณฐาน ขนาด และสีสัน รวมทั้งวงจรชีวิตของพืชจึงถูกนำมาใช้ทำความเข้าใจลักษณะของสิ่งผิดปกติซึ่งเป็นอาการที่เกิดขึ้นจากการเป็นโรคด้วย

ความคล้ายคลึงกันของมโนทัศน์พืชกับมโนทัศน์โรคที่แสดงผ่านการใช้ถ้อยคำข้ามวงมโนทัศน์ข้างต้น บ่งชี้ถึงคุณสมบัติบางประการที่มีร่วมกันของมโนทัศน์ทั้งสองในระบบปริชานของผู้ใช้ภาษา ซึ่งสามารถแสดงการเชื่อมโยงคุณสมบัติที่คล้ายคลึงกันได้ดังแผนภูมินี้

---

[7] เกิดจากลมเข้าไปในเส้นเอ็นทำให้พองแข็งอยู่ที่หัวเหน่า มาประจบที่สีข้าง ถ้าเป็นเพศชายจะเกิดข้างขวา เพศหญิงจะเกิดข้างซ้าย รู้สึกเจ็บปวดตามชายโครงถึงยอดอก เสียวถึงลำคอ บางทีอาเจียนเป็นน้ำลาย (อ้ม แสงปัญหาและจิตต์วินัย สุริยะไชยาการ, 2547 : 104)

Prince of Songkla University Pattani Campus

แผนภูมิ 5 การเชื่อมโยงองค์ประกอบในระดับโครงสร้างของมโนอุปลักษณ์โรคเป็นวัชพืช

วงมโนทัศน์ต้นทาง : วัชพืช		วงมโนทัศน์ปลายทาง : โรค
วัชพืช	→	โรค
การงอก/ขึ้น/แตกยอดของวัชพืช	→	การแสดงอาการของโรค
หัว/ยอดของพืช	→	ลักษณะของสิ่งผิดปกติของร่างกาย
พื้นดินที่วัชพืชงอกขึ้นมา	→	ร่างกายหรืออวัยวะในร่างกาย
รากที่หยั่งหรือแผ่อยู่ในดิน	→	ต้นตอของโรคที่ฝังแฝงอยู่ในร่างกาย
การเด็ด ตัด ถอนต้นวัชพืช	→	การรักษาโรค

แผนภูมิข้างต้นแสดงให้เห็นว่า โรคบางชนิดมีคุณสมบัติหลายประการที่สามารถนำมาเทียบเคียงได้กับพืช แต่เป็นพืชที่ขึ้นโดยไม่ต้องการในลักษณะเดียวกับโรคที่เป็นสิ่งไม่พึงปรารถนาให้เกิดขึ้น ในที่นี้จึงจัดให้เป็นวัชพืช ซึ่งสามารถเทียบเคียงกับมโนทัศน์โรคได้หลายประการ เช่น ลักษณะผิดปกติของอวัยวะที่เกิดจากโรคเปรียบได้กับส่วนของพืช ที่มีราก ยอด หัว ซึ่งสามารถงอก ขึ้น หรือแตกยอดขึ้นมาแสดงอาการของโรคให้ปรากฏแก่อวัยวะและสามารถแพร่กระจายไปขึ้นยังอวัยวะอื่น ๆ โดยรากของวัชพืชที่หยั่งหรือแผ่อยู่ในดินก็งอกขึ้นเป็นต้นต่อไปตามธรรมชาติ เช่นเดียวกับการป่วยเป็นโรคที่เกิดขึ้นมาโดยที่ผู้ป่วยไม่ได้ตั้งใจ โดยนัยการเทียบเคียงเช่นนี้ร่างกายและอวัยวะของผู้ป่วยจึงสามารถเปรียบได้กับพื้นดิน ที่รากของวัชพืชชอนไชขยายพื้นที่ออกไป และการตัดรากหรือเด็ด ถอนจึงเป็นการทำลายวัชพืชหรือรักษาโรคนั่นเอง อุปลักษณ์เกี่ยวกับพืชไม่เพียงนำมาใช้กับมโนทัศน์โรคในด้านคุณสมบัติการรักษาโรคกับโรคที่ต้องทำการรักษาอวัยวะเฉพาะส่วนที่เกิดสิ่งผิดปกติเท่านั้น แต่ยังนำไปใช้อธิบายโรคที่ไม่ปรากฏสิ่งผิดปกติที่เกิดขึ้นกับอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง แต่เป็นการเจ็บป่วยโดยรวมของร่างกาย เช่น การเป็นไข้ หรือโรคกระษัยอีกด้วย

ทั้งนี้ มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นวัชพืช] ที่กล่าวถึงข้างต้นจะเห็นได้ว่า เน้นอธิบายคุณสมบัติด้านการป่วยเป็นโรค ลักษณะของสิ่งผิดปกติของร่างกาย โดยเฉพาะโรคที่มีการยื่นหรือโผล่ของเนื้อเยื่อบนผิวหนัง กล่าวคือมโนอุปลักษณ์นี้ทำให้คุณสมบัติของโรคในด้านเหล่านี้เด่น

Prince of Songkla University Pattani Campus

ขึ้นมาและทำความเข้าใจได้ง่ายขึ้น โดยมโนอุปลักษณ์นี้มักปรากฏใช้กับโรคประเภทที่มีสิ่งผิดปกติเกิดขึ้นในลักษณะก้อนเนื้อหรือเม็ดตุ่มที่มองเห็นได้ชัดเจน เช่น โรคริดสีดวง ฝี และชาง

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นสัตว์ร้าย]

การทำความเข้าใจมโนทัศน์เกี่ยวกับโรค พบว่า ถ้อยคำในวงมโนทัศน์ของสัตว์ถูกนำมาใช้อธิบายองค์ประกอบต่าง ๆ ของมโนทัศน์โรค เช่น โรคเปรียบได้กับสัตว์ร้ายที่เข้ามาอาศัยอยู่ในร่างกาย มีหลายสายพันธุ์ เคลื่อนที่ได้ ต้องการอาหารเพื่อการเจริญเติบโต โดยอาจกัดกินอวัยวะในร่างกายและก่อให้เกิดความเสียหายหรืออาการของโรคขึ้น อุปลักษณ์สัตว์ร้ายพบได้ทั้งกลุ่มคำนาม สรรพนาม และคำกริยาจากมโนทัศน์สัตว์ร้าย กลุ่มคำนาม ได้แก่ *พันธุ์ พิษ งู ตัวผู้* คำสรรพนามที่มักปรากฏร่วมคือ *มัน* คำกริยาที่แสดงอาการของสัตว์ต่าง ๆ ได้แก่ *กิน มุด เข่น เขี้ยวร้อง ออกสัด ขบ ขบกัด ชอนไป* ดังนี้

(39) ทุก ๆ ไข้ทุกชางจับปลาบพาง*พิษงู* *ขบกัด*ดูเภท*มัน* เมื่อจับนั้นพึงยล กายเย็นขนตากลับ เขียวคล้ำสรรพสารพางค์ ชักคอคางแหงนหงาย หลังแอ่นปลายบาทา จริตตาม*พงศาตามพันธุ์* (6 : 64)

(40) นันทะปัก[8]มีนามธรรม เข้าตามลำในไส้ ปะปนในเสมหะ เมื่อยามจะเข้าเป็น*เดรัจฉานเข่นเขี้ยวร้อง* ออกตามช่องทวารหนัก เมื่อ*มัน*จัก*ออกสัด* รบกวน*กัดขบ*กัน เมื่อเข้านั้นเช้าตรู่ มิดเมี้ยนอยู่ทั้งวัน สิ้นแสงฉันจึงไป (6 : 64)

ตัวอย่าง (39)-(40) เป็นการปรากฏของกลุ่มคำนามและคำกริยา ได้แก่ “พิษงู” “ขบกัด” “พงศาตามพันธุ์” “เดรัจฉาน” “เข่นเขี้ยวร้อง” “ออกสัด” “กัดขบ” และคำสรรพนาม “มัน” ที่มักใช้เรียกสิ่งมีชีวิต สัตว์และสิ่งของ เพื่ออธิบายถึงโรคชางว่ามีความรุนแรงของโรคเหมือนกับงูที่มีพิษ โดยอาการของโรคจะแสดงแก่ผู้ป่วยแตกต่างไปตามพฤติกรรมและสายพันธุ์ของงูแต่ละชนิด เช่น พฤติกรรมออกสัด ที่สัตว์มักจะฉุนเฉียวดุร้ายมากกว่าเวลาปกติทั่วไป ก็นำมาอธิบายถึงการกำเริบของอาการที่ส่งผลรุนแรงต่อร่างกาย

---

[8] เป็นโรคที่อยู่ในกลุ่มโรคปักษี เกิดกับเด็กตั้งแต่แรกคลอดจนถึงอายุ 11 เดือน จะมีไข้เวลาเช้า สร่างเวลาค่ำ (ประกิต สุมนกาญจน์และศุภลักษณ์ ฟักคำ, 2547 : 162)

Prince of Songkla University Pattani Campus

(41) *ทาที*[9] ตั้งท่า*ขบ* เงียบสลบนอนมึงมัว

ที่แพทย์จะตรึกตรา เพดอิทานะหะโร[10] (7 : 191)

(42) บางทีกลายเป็นลมมะหิง ย่อมลืมสติไม่พูดจา

ดุจจะดัง*พิดทับมิคลา* อัน*ขบ*หน้าตาย (7 : 195)

(43) เป็นลมพองตามตัว มักให้เกิดโมโหกริ้วโกรธให้เป็นเงื่อนงง ให้มี*พิษ*เหมือน*งู กัด*ตัวสั่นรัวๆ (3 : 147)

ตัวอย่าง (41)-(42) ปรากฏคำนามที่ระบุชนิดของงูว่าเป็นงูทับสมิงคลา ซึ่งนำมาใช้อธิบายถึงโรคที่เกิดจากธาตุลมประเภทหนึ่ง ว่าอาการของโรคจะเกิดก็เมื่อถูก "ขบ" ซึ่งจะทำให้เจ็บปวด สลึมสลือไร้สติ เหมือนกับถูกงูทับสมิงคลากัด การรักษาแพทย์ต้องนวดคลึงเส้นเอ็นอิทาเพื่อให้เลือดและลมไหลเวียน ส่วนตัวอย่าง (43) ไม่ได้ระบุว่าเป็นงูชนิดใด แต่เป็นการเปรียบอาการของโรคที่เกิดจากธาตุลมว่าเสมือนพิษของงูเช่นกัน

(44) ยาแก้ชางละอองพระบาท[11] *ตัวผู้*มันขึ้นสีเหลือง (2 : 126)

(45) จงดูเมื่อเกิดมากระหม่อมลึกเป็นสำคัญ คือชางแดง*ตัวผู้* (6 : 67)

ตัวอย่าง (44)-(45) ปรากฏการใช้คำว่า "ตัวผู้" ซึ่งปกติเป็นคำที่ใช้บ่งบอกลักษณะทางเพศของสัตว์ เมื่อนำมาใช้กับโรคจึงสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ใช้ภาษามองโรคว่าเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่อาจแบ่งได้เป็นเพศผู้และเพศเมีย ทั้งนี้ตัวผู้จะทำให้มีอาการเจ็บป่วยรุนแรงกว่าตัวเมีย (ศิริพงษ์ แพทยานนท์, 2547 : 274)

---

[9] งูทับทาง หรืองูทับสมิงคลา เป็นงูชนิดหนึ่งที่มีพิษร้ายแรงเป็นอันตรายถึงชีวิต

[10] ชื่อของเส้นเอ็นใหญ่ที่เป็นเส้นเอ็นสำคัญของร่างกายหนึ่งใน 10 เส้น คือ เส้นอิทา (เพด หมายถึง ชนิด ประเภท นะหะโร หมายถึง เส้นเอ็น)

[11] ชื่อโรคชนิดหนึ่ง เป็นกับเด็กตั้งแต่แรกเกิดจนโตใหญ่ เกิดจากไอความร้อนส่งขึ้นมาจากภายในช่องท้อง ทำให้เกิดเป็นฝ้าสีต่างๆ ตามชนิดของโรค เช่น ขาว เหลือง เขียว เกาะอยู่บริเวณช่องปากและลิ้น โรคละอองเมื่อเป็นขึ้นแล้วจะทำให้รู้ว่าจะเกิดเป็นโรคหละหรือชางต่อไป (ประกิต สุมนกาญจน์และศุภลักษณ์ ฟักคำ, 2547 : 122)

Prince of Songkla University Pattani Campus

(46) คนนมดีกล่าวมา มาดแม้นว่ากุมาร เกิดบันดาลต้องแผน ชางร้ายแม้นได้*กิน*
มลทินสิ้นเป็นดี (ตพ.6 : 62)

(47) โทษนั้นล่วงสามเดือนไป *มันกิน*ภายใน
ให้ลงเป็นโลหิตไหลมา (ตพ.6 : 71)

(48) *มันกิน*ตับปอดหัวใจ ล่วงพ้นเดือนไป
จะยานั้นยากควรจำ (ตพ.6 : 72)

(49) เป็นมาหลายเดือนหลายวัน ดังนี้โทษ*มัน*
*ขึ้นกิน*สมอง*ซอนไป* (ตพ.6 : 74)

(50) ยาแก้ชางแดง เกิดขึ้นหัวตับให้ลงเป็นเลือด ให้ไอให้ตาเหลือง ให้เจ็บเป็นเพลา
แล้ว*มันกินลงไป*ตามชายโครงด้านขวา (ตย.2 : 88)

(51) กาลมูด[12]*มันมุดกิน* อยู่ในตับให้ลงมา
เป็นแต่โลหิตสา- ธารณ์เน่าแลดำไป (ตพ.6 : 79)

ตัวอย่าง (46)-(51) ปรากกฏคำว่า "กิน" ร่วมกับคำสรรพนาม "มัน" และคำกริยาที่แสดงการเคลื่อนที่ ได้แก่ "มุด" "ซอนไซ" "ลงไป" แสดงการทำความเข้าใจโรคว่าเหมือนกับสัตว์ร้ายที่เข้าไปอาศัยอยู่ภายในร่างกายและเข้าไปกัดกินอวัยวะ ตัวอย่าง (46) เป็นการอธิบายกลไกการขจัดโรคชางวิธีหนึ่ง นั่นคือการดื่มน้ำนมของมารดาที่มีลักษณะดี ซึ่งจะมีฤทธิ์รักษาโรคชางไปด้วยในตัว ดังนั้นเด็กที่เป็นโรคชางหากได้ดื่มกินเข้าไปก็จะได้รับสารอาหารไปหล่อเลี้ยงร่างกายและอวัยวะ และชางซึ่งกินอวัยวะของเด็กก็เสมือนได้รับฤทธิ์ของสารอาหารที่กำจัดชางนั่นเอง ตัวอย่าง (47)-(50) ก็เป็นการมองโรคชางในลักษณะเดียวกับสัตว์ร้ายที่มีความสามารถในการเคลื่อนที่ไปกิน "ตับ" "ปอด" "หัวใจ" หรือ "สมอง" เป็นอาหาร และคำว่า "ซอนไป" ให้ภาพของสัตว์ที่มีลักษณะลำตัวยาวเคลื่อนที่ทะลุทะลวงไปเป็นแนวคดเคี้ยว ซึ่งอาจมีนัยว่าเป็นสัตว์

---

[12] กาฬมูตร เป็นไข้กาฬชนิดหนึ่งในกลุ่มไข้อติสารหรือไข้ที่อันตรายถึงแก่ชีวิต โดยอาการจะเกิดพิษขึ้นที่ตับ มีเลือดตก อุจจาระจับเป็นก้อน มีลิ่มเลือดเป็นสีดำ มือเท้าเย็น และพร่ำเพ้อ (อ้ม แสงปัญหาและจิตต์วินัย สุริยะไชยาการ, 2547 ข. : 204)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ประเภทงูตามที่ปรากฏใช้อยู่ในอุปลักษณ์ก่อนหน้า ส่วนตัวอย่าง (51) แสดงการทำความเข้าใจโรคไข้กาฬในลักษณะของสัตว์ที่ "มุด" เข้ามากินอวัยวะภายในของร่างกายเช่นกัน

นอกจากนี้ ยังพบว่าชื่อโรคต่างๆ อาจใช้ชื่อสัตว์มาเรียกเป็นชื่อโรคด้วย เช่น กษัยปลา กษัยปลวก (2 : 434-435) ชางช้าง ชางคาวี ชางโค (6 : 70) ป่วงงู ป่วงลิง ป่วงนก(6 : 85-86) เป็นต้น ชื่อของสัตว์ที่นำมาตั้งเป็นชื่อโรคเกิดจากการเทียบเคียงอาการของโรคกับกิริยาของสัตว์เหล่านั้นเช่นเดียวกับที่กล่าวถึงในตัวอย่าง (39) หรือในตัวอย่างต่อไปนี้ที่บรรยายถึงป่วงลิง เช่น "รายหนึ่งชื่อป่วงลิง การใหญ่ยิ่งยิงฟันหาว คางสั่นเทาแน่นหน้าอก รากลงปรกไปอย่างเดียว ฝีปากเขียวขอบตาซีด ทำจริตดังวานร" (6 : 85) การนำชื่อสัตว์มาตั้งเป็นชื่อโรคจึงช่วยจำแนกชนิดของกลุ่มอาการโรค ที่จะช่วยในการวินิจฉัยและรักษาโรคต่อไป อย่างไรก็ตาม ในบางกรณีชื่อสัตว์ที่นำใช้เป็นชื่อโรคไม่ได้เทียบเคียงอาการที่แสดงของโรคกับอากัปกิริยาของสัตว์เสมอไป เช่น โรคกษัยปลา กษัยปลวก กรณีเช่นนี้น่าจะมูลเหตุมาจากความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณของสรรพสิ่งในธรรมชาติ โดยคาดเดาว่าวิญญาณสัตว์ที่เป็นชื่อโรคดังกล่าวเข้ามากระทำให้เกิดโทษในร่างกาย เช่นเดียวกับที่พบในงานของแบมเบอร์ (Bamber, 1987) ดังที่กล่าวถึงไว้แล้วในบทที่ 2

การปรากฏอุปลักษณ์ของสัตว์ร้าย โดยมีนัยส่วนใหญ่หมายถึงงูมีพิษนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้ใช้ภาษามีมโนทัศน์ว่าโรคเป็นสิ่งมีชีวิตประเภทสัตว์ร้าย ซึ่งสามารถเชื่อมโยงองค์ประกอบที่เป็นคู่คุณสมบัติระหว่างมโนทัศน์โรคกับมโนทัศน์สัตว์ร้ายได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิ 6 การเชื่อมโยงองค์ประกอบระดับโครงสร้างของมโนอุปลักษณ์โรคเป็นสัตว์ร้าย

วงมโนทัศน์ต้นทาง : **สัตว์ร้าย**		วงมโนทัศน์ปลายทาง : **โรค**
สัตว์ร้าย	→	โรค
ผู้ที่ถูกสัตว์ทำร้าย	→	ผู้ป่วย
อาหารที่สัตว์ร้ายกิน	→	อวัยวะในร่างกายผู้ป่วย
ความสามารถในการเคลื่อนที่	→	การแพร่กระจายของโรค
การขบกัด	→	การแสดงอาการของโรค
เพศพันธุ์ของสัตว์	→	ชนิดของกลุ่มอาการโรค

Prince of Songkla University Pattani Campus

แผนภูมิข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าโรคถูกทำความเข้าใจในลักษณะของสัตว์ชนิดหนึ่งที่เข้ามาอาศัยอยู่ในร่างกาย สัตว์เหล่านี้จะสร้างความเจ็บป่วยให้แก่ร่างกายมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับพฤติกรรมและวิธีขบกัดตามเพศพันธุ์ของสัตว์นั้น หรืออาจสร้างความเสียหายแก่ร่างกายโดยการกินอวัยวะต่าง ๆ เป็นอาหารและเคลื่อนที่จากอวัยวะหนึ่งไปยังอีกอวัยวะหนึ่ง แต่ในความเป็นจริงแล้ว ความเจ็บปวดหรือความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายอาจเกิดจากการอักเสบของอวัยวะบางส่วนที่เป็นโรคนั่นเอง กล่าวได้ว่า มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นสัตว์ร้าย] เน้นอธิบายคุณสมบัติของโรคในด้านการแพร่กระจายไปสร้างความเสียหายที่เกิดขึ้นกับอวัยวะภายในมากกว่าคุณสมบัติด้านอื่น

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นไฟ]

อุปลักษณ์ที่พบอีกกลุ่มหนึ่งแสดงการเปรียบเทียบโรคเป็นไฟ โดยมีการเปรียบอาการของโรคกับไฟหรือความร้อน ซึ่งเป็นการมองว่าความร้อนเป็นภาวะผิดปกติของร่างกายที่ก่อผลเสียต่อสุขภาพ ดังนั้น องค์ประกอบที่เป็นคุณสมบัติด้านต่าง ๆ ของโรคจึงถูกอธิบายด้วยการใช้คำจากวงมโนทัศน์เกี่ยวกับไฟ ได้แก่ *ไฟ เพลิง* ที่ใช้ร่วมกับคำกริยา *กิน ดับ ลาม ร้อน* รวมไปถึงคำบอกลักษณะอาการที่เกิดขึ้นเพราะอวัยวะได้รับความร้อนจัดคล้ายต้มด้วยไฟหรือถูกไฟเผา ได้แก่ *เดือด พลุ่ง พอง* เป็นต้น

(52) ยาวาริร้าว แล้วให้คันเป็นน้ำเหลือง*พอง*คือ*ไฟไหม้* น้ำเหลืองไปถึงไหน*พอง*ไปถึงนั้น (4 : 69)

(53) ยาแก้กษัยลิ้นกระพือ[13] มันให้มีอาการให้เจ็บเป็น*ไฟลาม* ให้ตัว*ร้อน*บ้าง ให้จุกให้แน่นอก (2 : 435)

(54) มังสัง คือ เนื้อ ๕๐๐ ชิ้น เมื่อแตกไซร้มักให้เสียงไปทั้งตัว มักให้ฟกที่นั่นที่นี่ให้เป็นพิษเป็นสิ่งต่าง ๆ บางทีให้*ร้อนดุจเพลิงไหม้* (5 : 23)

(55) คุณชะเอมเทศแก้ไข้ เสมหะ[14]ให้ เกิดโรคา เจ็บอุราและเจ็บหลัง ให้*ร้อนคลั่งดั่งไฟเผา* (3 : 104)

---

[13] โรคกระษัยลิ้นกระบือ มีอาการตัวร้อน จุกแน่นอก บริโภคอาหารไม่ได้ นอนไม่หลับ ร่างกายซูบผอม

Prince of Songkla University Pattani Campus

(56) แม่ชางในบาทา ให้เท้าฟกขบขัดใน บริวารผุดออกมานอกกายาแดงดาษไป ย่อม*เกรียมดังถูกไฟ* (6 : 66)

(57) ให้เจ็บตัวทั่วสาระพางค์ บั้นเอวนางดัง*เพลิงกอง*

ตีนมือสิ้นทั้งสอง จะหยิบต้องให้เหน็ด[15]ตาย(7 : 179)

ตัวอย่าง (52)-(56) ปรากฏคำว่า “ไฟ” และคำกริยาที่เกิดร่วมกันคือ “ไหม้” “ลาม” “เผา” ซึ่งเชื่อมโยงไปสู่อาการของโรคที่แสดงแก่ร่างกาย เช่น โรคน้ำเหลืองเสีย โรคกระษัย ลิ้นกระบือ โรคไข้เสมหะ โรคชางไฟ และโรคที่เกิดจากธาตุดินผิดปกติ โรคเหล่านี้จะแสดงอาการแก่ผิวหนังให้รู้สึกเจ็บปวดจนมีอาการ “พอง” “ร้อน” และ “เกรียม” เช่นเดียวกับผลที่เกิดจากการสัมผัสความร้อนสูงของไฟ ส่วนตัวอย่าง (57) เป็นการกล่าวถึงโรคกล่อนแห้ง เป็นกลุ่มโรคที่มีอาการจุกเสียด ปวดเมื่อย ปวดถ่วง เสียวในกายหรือชาเป็นส่วน ๆ เกิดจากความไม่สมดุลของธาตุลม ก็นำคำว่า “เพลิงกอง” มาทำความเข้าใจความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นว่าเสมือนมีกองไฟอยู่ในร่างกายบริเวณสะเอว

(58) ยาแก้กษัย*เพลิง* อันมีอาการในท้องจุกเสียด *ร้อนดังไฟ* เหงื่อไหลทุกเส้นขน (2 : 434)

(59) ยาแก้เริม*ไฟ*มิให้*ลาม*ออกไป (2 : 399)

(60) ยาแก้กระษัย*ไฟ* ให้เกิดเลือด เมื่อมัน*กิน*[16]ให้*ร้อน*ทั้งตัว (1 : 182)

(61) ยาแก้ตานชาง ตานขโมย และชางไฟ*กิน*ในอก (2 : 150)

ตัวอย่าง (58)-(61) ปรากฏตัวอย่างคำว่า “ไฟ” หรือ “เพลิง” ที่ใช้เป็นคำประกอบกับชื่อโรค ได้แก่ กษัยเพลิงหรือกระษัยไฟ เริมไฟ ชางไฟ ในภาพรวมผู้ป่วยที่เป็นโรคเหล่านี้จะ

---

[14] มีอาการคอแห้ง ร้อนรนทั่วร่างกาย ปวดศรีษะ เจ็บอกและสันหลัง ให้ห่วงหาวนอน กินอาหารไม่ได้ (พิชัย แก้วขาวและคำนวลคำมณี, 2547 : 104)

[15] หมายถึง ปวดเมื่อย เหน็บชา

[16] หมายถึง เผาไหม้ เช่น ไฟกินเริน-ไฟไหม้บ้าน (พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พุทธศักราช ๒๕๒๕, 2546 : 24)

Prince of Songkla University Pattani Campus

มีอาการปวดแสบปวดร้อนเหมือนสัมผัสกับความร้อนสูง เช่น กระษัยไฟจะมีอาการแสบร้อนบริเวณทรวงอก ผู้ป่วยเริมไฟจะมีผื่นแดงเป็นตุ่มน้ำปวดแสบปวดร้อน ส่วนซางไฟจะทำให้ตัวร้อนและเจ็บปวดจากตุ่มเม็ดสีแดงที่ขึ้นกระจายบริเวณหน้าอกและอาจลุกลามไปยังบริเวณอื่น การมองโรคเหล่านี้ว่าเป็นเหมือนไฟ ทำให้การอธิบายถึงโรคเหล่านี้จึงใช้คำกริยาที่สัมพันธ์กับมโนทัศน์ไฟ ไม่ว่าจะเป็นในแง่อาการของโรคที่ว่า "ร้อนดังไฟ" และจะมีอาการเหงื่อไหลร่วมด้วย ซึ่งเป็นกลไกธรรมชาติเพื่อปรับลดอุณหภูมิของร่างกายให้เย็นลง ดังตัวอย่าง (58) หรือการพูดถึงการกระจายอาการของโรคไปยังอวัยวะต่าง ๆ ว่า "ลาม" และ "กิน" ในตัวอย่าง (59)-(61)

(62) ยาต้มแก้กลอนในท้อง ให้<u>ร้อน</u>ในสะเอว สันหลัง เอาน้ำมะกรูด น้ำมะนาว น้ำมะงั่ว น้ำส้มส้า น้ำมะแว้งเครือ...ยาทั้งนี้ดองด้วยสุรานั้นเถิดฝังข้าวเปลือกไว้ 3 วัน กิน<u>ดับ</u>สรรพกลอนหายแล (2 : 369)

(63) ยาแก้ซาง<u>*ไฟ*</u> ท่านให้เอาขมิ้นอ้อย 1 ใบกระเพรา 1 ใบพุทรา 1...บดเป็นแท่งฝนด้วยด้วยสุราให้เด็กกิน<u>ดับ</u>ซางไฟสิ้นแล (1 : 90)

(64) ...พริกไทยเอา ๔ ส่วน ตำผงละลายน้ำร้อนแทรกพิมเสน กิน<u>ดับ</u>ไฟธาตุให้ร้อนตลอดปลายเท้าให้เทพจร[17]ขึ้นหายแล (5 : 16)

(65) ยาทั้งนี้เอาเท่ากันต้มกินกระทุ้งไข้และ<u>*ดับร้อน*</u>ได้ดีแล (3 : 132)

คำกริยาที่สัมพันธ์กับมโนทัศน์ไฟที่พบอีกคำหนึ่ง คือ "ดับ" ในตัวอย่าง (62)-(65) ก็แสดงการทำความเข้าใจว่าโรคที่ทำให้มีอาการเจ็บปวดแสบปวดร้อนหรือตัวร้อนนั้น ต้องใช้การดับไฟเป็นวิธีการรักษาโรค ทั้งนี้ โรคที่มีมูลเหตุมาจากธาตุไฟผิดปกติดังตัวอย่าง (64) ก็ถูกเชื่อมโยงไปสู่มโนทัศน์ไฟด้วย การรักษาจึงใช้การรับประทานยาเข้าไปดับอาการของโรคที่กำเริบจากธาตุไฟ

นอกจากนี้ ยังมีการใช้คำที่สัมพันธ์กับความร้อนในมโนทัศน์ไฟ ได้แก่ "เดือด" และ "พลุ่ง" ซึ่งเป็นกลุ่มคำที่ใช้แสดงลักษณะของของเหลวที่กระเพื่อม มีไอร้อนขึ้นเมื่อถูกความร้อนจัด **พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พุทธศักราช ๒๕๒๕** (2546 : 134, 232) ให้ความหมายของคำว่าเดือด ว่าหมายถึง น้ำร้อนใกล้จะเดือด ส่วน พลุ่ง หมายถึง เดือด ทั้งสองคำจึงใช้ประกอบกันเพื่อ

---

[17] หมายถึง ชีพจร

Prince of Songkla University Pattani Campus

แสดงลักษณะของเหลวที่ถูกความร้อน คำเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นมุมมองว่าไฟเป็นมูลเหตุที่ทำให้เกิดความผิดปกติแก่อวัยวะของร่างกายหรือไฟเป็นสิ่งกระตุ้นให้ร่างกายเกิดโรคนั่นเอง ดังตัวอย่างชื่อโรคดีเดือดหรือดีพลุ่ง ซึ่งเป็นอาการของโรคชนิดหนึ่ง เกิดจากน้ำดีในร่างกายผิดปกติมีอาการไข้สูง เพ้อ ตัวเหลือง เป็นต้น ดังนี้

(66) ยาแก้ดี*ร้อน* ดี*พลุ่ง* (1 : 39)

(67) ตำผงละลายน้ำมะงั่วหรือน้ำมะนาว กินแก้ไข้เพื่อเสลด ดี*พลุ่ง* ดี*เดือด* (1 : 41)

อุปลักษณ์ไฟ เป็นมุมมองที่แสดงให้เห็นว่าความร้อนที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายมากกว่าปกติเป็นผลเสียต่อสุขภาพ การมีมุมมองเช่นนี้ส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากทัศนะของแพทย์แผนไทยที่เชื่อว่าร่างกายมีธาตุไฟเป็นองค์ประกอบ โดยนัยนี้เองหากไฟที่มีอยู่ไม่สมดุล ซึ่งอาจเกิดจากความผิดปกติของธาตุไฟเอง หรือความผิดปกติของธาตุลมที่พัดให้ไฟกำเริบก็ตาม ความร้อนของไฟก็จะทำให้ร่างกายเจ็บป่วยได้ การทำความเข้าใจโรคด้วยการเปรียบกับมโนทัศน์ของไฟเช่นนี้สะท้อนให้เห็นมุมมองหรือมโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นไฟ] ซึ่งสามารถเชื่อมโยงความคล้ายคลึงของคุณสมบัติโรคกับไฟในระดับปริชานของผู้ใช้ภาษาได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิ 7 การเชื่อมโยงองค์ประกอบระดับโครงสร้างของมโนอุปลักษณ์โรคเป็นไฟ

วงมโนทัศน์ต้นทาง : ไฟ		วงมโนทัศน์ปลายทาง : โรค
ไฟ	→	โรค
การลุกลามของไฟ	→	การแพร่กระจายของโรค
การลุกไหม้ของไฟ	→	การแสดงอาการของโรค
ผลของการสัมผัสความร้อน	→	อาการของโรคที่มีความรุนแรง
การดับไฟ	→	การรักษาโรค

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นไฟ] แสดงให้เห็นกระบวนการทำความเข้าใจโรคผ่านมโนทัศน์ไฟโดยโรคเปรียบได้กับไฟ การแพร่กระจายของโรคเป็นการลุกลามของไฟ การแสดงอาการของโรคเป็นการลุกไหม้ของไฟ อาการของโรคเป็นผลจากการสัมผัสความร้อนของไฟ และ

Prince of Songkla University Pattani Campus

การรักษาโรคเป็นการดับไฟ มโนอุปลักษณ์นี้เน้นอธิบายการลุกลามของอาการของโรค พร้อมไปกับการอธิบายอาการของโรคในลักษณะความร้อนที่เกิดขึ้นกับร่างกายหรือสร้างความเจ็บปวดแสบปวดร้อนแก่ร่างกาย โรคที่ทำให้มีอาการเช่นนี้ก็จะถูกมองว่าเป็นไฟ

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นสิ่งสกปรก]

ในทัศนะของแพทย์แผนไทยมองว่าอวัยวะของร่างกายที่ไม่ดีหรือไม่เป็นประโยชน์ต่อร่างกายแล้วเป็นสิ่งที่ทำให้เจ็บป่วย จำเป็นต้องกำจัดออกไปจากร่างกายเพื่อรักษาสมดุลของธาตุที่เป็นองค์ประกอบของอวัยวะเหล่านั้นไว้ ในการพูดถึงความเจ็บป่วยด้วยโรคที่เกิดจากอวัยวะที่ไม่ดีเหล่านี้มักจะเปรียบเป็นสิ่งสกปรกหรือสิ่งไร้ประโยชน์ ในงานวิจัยนี้จะขอเรียกอุปลักษณ์เหล่านี้ว่า สิ่งสกปรก โดยพบปรากฏอยู่ในรูปคำนามว่า *อาจม น้ำมูตร น้ำคาวปลา น้ำล้างเนื้อ* หรือในรูปของคำนามประสมที่นำคำว่า “ร้าย” ซึ่งในภาษาไทยถิ่นใต้ หมายถึง เก่า ไม่ดี ใช้การไม่ได้ (**พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พุทธศักราช ๒๕๒๕**, 2546 : 264) มาประกอบ เช่น *เลือดร้าย* หรือประกอบกับคำว่า “เน่า” เช่น *เลือดเน่า* เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบกลุ่มคำกริยา ได้แก่ *เหม็น กวาด ชำระ ล้าง* การเปรียบอวัยวะของร่างกายที่มีความผิดปกติว่าเป็นสิ่งสกปรกปรากฏใช้ในตัวอย่างดังนี้

(68) ยาอติสารเกิดเพื่อรัตนธาตุ ให้ลงเป็นเลือดสดสดออกมาให้*<u>เหม็นดังกลิ่นอาจม</u>* (1 : 143)

(69) หน้าชีดเผือดผอมหอบใจ ล่วงสามเดือนไป

กำหนดให้ล่วงลงมา

เป็น*<u>น้ำล้างเนื้อคาวปลา</u>* แล้วมันแปล[18]มา

เป็นเลือดเสลดปวดมวน (6 : 71)

(70) ยาแก้ชางซึ่งทำให้ลงท้องดุจดัง*<u>น้ำมูตรและไข่เน่า</u>* (2 : 80)

---

[18] บริบทนี้น่าจะหมายถึงคำว่า “แปร” ในที่นี้ใช้ตามที่ปรากฏในข้อมูลต้นฉบับ

Prince of Songkla University Pattani Campus

(71) ยาแก้ไข้เหนือลงท้องเป็น*หัวกุ้งเน่า* (2 : 170)

(72) กาละพิพัฒน์[19]ขึ้น ที่หัวใจให้ขุ่นเขียว
ขั้วตับก็ดุจเดียว แต่อาการนั้นผิดกัน
โทษลงเป็น*น้ำล้าง* *เนื้อเน่า*ก็*เหม็น*ครัน
เหมือน*ซากอสภ*อัน ที่สุดโทรมอยู่แรมคืน (6 : 78)

ตัวอย่างข้างต้นแสดงการปรากฏของถ้อยคำที่เปรียบสิ่งที่ร่างกายขับออกมาว่าเป็นสิ่งสกปรก สิ่งเหล่านี้บ่งชี้ว่าร่างกายกำลังเจ็บป่วยหรือมีอาการของโรคชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่ เช่น ตัวอย่าง (68) ที่ปรากฏถ้อยคำว่า “เหม็นดังกลิ่นอาจม” ซึ่งใช้พูดถึงการขับถ่ายอุจจาระที่มีเลือดปนออกมาและมีกลิ่นเหม็นรุนแรงว่าต้องใช้ยาชื่ออติสารรักษา (อติสาร หมายถึง อาการท้องร่วงอุจจาระมีกลิ่นเหม็นรุนแรงและมีเลือดปน) ตัวอย่าง (69) ปรากฏถ้อยคำว่า “น้ำล้างเนื้อคาวปลา” หมายถึง น้ำล้างเนื้อและปลาที่มีเมือกและเลือดปนกัน ใช้พูดถึงอาการของโรคซางแดงที่เป็นมานาน 3 เดือนจะทำให้เลือดปนออกมากับอุจจาระมีลักษณะเป็นมูกมีกลิ่นคาว โดยนัยของการเปรียบเช่นนี้น่าจะมาจากประสบการณ์ของการทำความสะอาดเนื้อสัตว์เพื่อล้างสิ่งสกปรกที่ติดมาก่อนนำไปปรุงอาหาร เช่นเดียวกับตัวอย่าง (72) โรคกาฬพิพัฒน์ก็ทำให้มีอาการขับถ่ายเป็น “น้ำล้างเนื้อ” ที่มีกลิ่นเหม็นมากเหมือน “ซากอสภ” ตัวอย่าง (70)-(71) ปรากฏถ้อยคำ “น้ำมูตรและไข่เน่า” “หัวกุ้งเน่า” ซึ่งล้วนเป็นสิ่งสกปรกที่ใช้ประโยชน์ไม่ได้เพราะเน่าแล้วจึงควรกำจัดทิ้ง และหากสิ่งสกปรกเหล่านี้ออกมาจากร่างกายก็ควรชำระล้างเพื่อไม่ให้ร่างกายเจ็บป่วย

(73) *เสลดเน่า*ให้ปวดมวนเป็นกำลังร้องตายอยู่ก็ดี *ลงเป็นน้ำล้างเนื้อ น้ำชานหมาก*
เป็นอติสารก็ดี ท่านให้*ชำระ*เสียก่อนแล้วจึงแต่งยาเป็นสมุทน้อย (1 :174)

---

[19] ไข้กาฬพิพัฒน์ เกิดที่ขั้วตับ ทำให้มีเลือดสด ๆ ตกออกทางทวาร ทำให้ปวดท้อง วิงเวียน อาเจียนและสะอึก ตามร่างกายมีวงพิษเขียว ๆ แดง ๆ เป็นต้น (ประกิต สุมนกาญจน์และศุภลักษณ์ ฟักคำ, 2547 : 162)

(74) ยาแก้เลือดตกทรวงทวารเป็นหนองเป็นมูกดัง*น้ำล้างปลาล้างเนื้อ*ก็ดี ท่านให้เอาไม้สัก 1 ผักเสี้ยนผี 1 หญ้าข้าวเย็น 1...ยาทั้งหมดนี้เอาสิ่งละ 1 บาทแล้วต้มด้วยเหล้าครึ่งหนึ่งน้ำครึ่งหนึ่งกินแล้ว*ชำระ*หายสิ้น (1 :176)

(75) ยาแก้บิดลงเลือด*เสลดปวดเน่าชำระออก*เสียก่อน (1 : 172)

(76) ยา*ชำระ*ลำไส้อ่อน ท่านให้เอาสวาด คนทีสอ ใบกะเพรา...ถ้าจะให้ลงเอาน้ำไคลน้ำ ใบกะเพราลงแล ให้เนื้องาม*ชำระโรค*ทั้งปวงเกิดนอกไส้ให้ลง (2 :97)

(77) ยา*ชำระ*โยนี ถ้าผู้หญิงมีน้ำจากโยนีเป็นอย่าง*น้ำคาวปลา* เอารากอัญชัน รากขัดมอน...ต้ม 3 เอา 1 กิน*ชำระ*หาย (2 :421)

(78) ยาแก้เมื่อคลอดลูกออกแล้วให้เจ็บท้องหนัก เพราะ*เลือดเน่า*ในท้อง เอารากตองแตกมาต้มเอาน้ำ เอาพริก ขิง กก เกลือต้มใส่ลงให้กิน *ล้างเลือดเน่า*ตกแล (2 : 201)

(79) จึงวางยา*ล้าง*ข้างใน ลำไส้ลงไป
สิ้น*ร้าย*จึงหน่วงปลายมือ (6 : 71)

(80) ยา*ชำระ*ชางในลำไส้ไม่ให้ชางขึ้นได้ เอาขมิ้นอ้อย หัวไพล ใบกะเพราะ...เอาเสมอภาคบดทำเป็นแท่งละลายสุรากิน ตามกำลังเด็กใหญ่น้อยเถิด ถ้าให้ลงมากละลายน้ำใบกะเพรา*ชำระ*เร็วนักแล (2 : 98)

ตัวอย่าง (73)-(80) แสดงการปรากฏของถ้อยคำที่มีหมายถึงการทำความสะอาด คือ “ชำระ” และ “ล้าง” ซึ่งเป็นคำในวงมโนทัศน์เกี่ยวกับสิ่งสกปรก ซึ่งการกำจัดสิ่งสกปรกสามารถกระทำด้วยการชำระล้าง คำเหล่านี้จึงแสดงการทำความเข้าใจว่าโรคหรืออาการของโรคเป็นสิ่งสกปรก โดยเฉพาะในตัวอย่าง (79) คำว่า “ล้าง” ใช้เปรียบเป็นวิธีการรักษาโรคชางโจร โดยเปรียบว่าการใช้ยาเป็นวิธีทำความสะอาด และตัวอย่าง (80) คำว่า “ชำระ” ทำหน้าที่เป็นคำกริยาของโรคชางโดยตรง การรักษาโรคจึงเปรียบได้กับการทำความสะอาด

นอกจากคำว่า “ชำระ” และ “ล้าง” ยังพบคำอื่น ๆ ที่เป็นคำกริยาแสดงความหมายเกี่ยวข้องกับการขจัดสิ่งสกปรก เช่น “เลือดเน่า” หรือสิ่งที่ไร้ประโยชน์ เช่น “เลือดร้าย” ออกจากร่างกาย ได้แก่ คำว่า “ถ่าย” หมายถึง ระบายออก “ขับ” หมายถึง ไล่ (**พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้**

Prince of Songkla University Pattani Campus

พุทธศักราช ๒๕๒๕, 2546 : 160, 46) “กวาด” หมายถึง ทำให้เตียนหรือหมดฝุ่นละอองด้วยไม้กวาด โดยปริยายหมายความว่า เอาไปให้หมดสิ้นเหมือนอย่างกวาด และคำว่า “รุ” หมายถึง เอาสิ่ง(ยกเว้นน้ำ)ที่ไม่ต้องการออกไปด้วยอาการถ่ายทิ้งเป็นต้น (**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕**, 2538 : 65, 705) คำกริยาที่ใช้ร่วมกับชื่อโรคหรืออวัยวะของร่างกายที่ไม่ดีซึ่งเปรียบเป็นสิ่งสกปรกเหล่านี้ แสดงให้เห็นการทำความเข้าใจว่าโรคเป็นสิ่งสกปรกและเชื่อมโยงไปสู่การทำความสะอาด ซึ่งเปรียบได้เป็นการรักษาโรคนั่นเอง ดังตัวอย่าง (81)-(88)

(81) ยาแก้*เลือดร้าย* แก้ฝีในท้อง เอาผักไห่ ผักเขา คัดเค้า ขี้กาแดง ต้มกิน*ถ่าย*เลือดมีฝีภายในด้วยแล (2 : 191)

(82) ยา*ถ่ายเลือดร้าย*ในท้อง (1 :185)

(83) ยาต้มแก้ฝีในท้อง ท่านให้เอา รากผักเสี้ยนผี ๑ รากชุมเห็ดไทย ๑...ต้มกิน*รุเลือดเน่า*แลฯ (4 : 111)

(84) ยา*รุเลือดเน่าเลือดร้าย*ทั้งปวง ระดูขัดไม่สะดวก ออกลูกใหม่ (1 : 187)

(85) ถ้าจะแก้*เลือดเน่า*ตกมูก ท่านให้เอาหัวหอม ๑ ไพล ๑...กินแต่พอประมาณ*ขับ*สารพัด*เลือดเน่า*ขนานนี้ชื่อบินยะขันแก้ว หาค่ามิได้แลฯ (4 : 107)

(86) เขม่าเหล็กเอาเสมอภาคต้มให้งวดกิน*ขับโลหิตเน่าร้าย*จะหาย (1 :174)

(87) ยา*กวาด*สารพัดชาง...ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคทำแท่งละลายน้ำมะนาว*กวาด*ชางได้สารพัดแล (2 : 137)

(88) แก้ลิ้นกระด้างคางแข็ง ละลายน้ำดอกไม้แทรกขัณฑสกรกิน*กวาด*ชางละลายเหล้าแทรกสารส้ม (1 : 149)

อุปลักษณ์ข้างต้น มีความเป็นระบบและแสดงถึงการทำความเข้าใจมโนทัศน์เกี่ยวกับโรคโดยนำไปเปรียบกับสิ่งสกปรก การป่วยเป็นโรคคือการมีสิ่งสกปรกในร่างกาย ความเข้าใจนี้สะท้อนให้เห็นมโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นสิ่งสกปรก] ซึ่งมโนทัศน์โรคและมโนทัศน์สิ่งสกปรกมีคุณสมบัติที่คล้ายคลึงกันบางประการในระดับปริชานของผู้ใช้ภาษา และสามารถอธิบายเป็นแผนภูมิแสดงการเชื่อมโยงคุณสมบัติทางโครงสร้างของทั้งสองมโนทัศน์ได้ดังนี้

Prince of Songkla University Pattani Campus

แผนภูมิ 8 การเชื่อมโยงองค์ประกอบระดับโครงสร้างของมโนอุปลักษณ์โรคเป็นสิ่งสกปรก

วงมโนทัศน์ต้นทาง : สิ่งสกปรก		วงมโนทัศน์ปลายทาง : โรค
สิ่งสกปรก	→	โรค
วิธีการทำความสะอาด เช่น ชำระ กวาด	→	การรักษาโรค
อุปกรณ์ทำความสะอาด	→	ยาขนานต่าง ๆ
คุณลักษณะของสิ่งสกปรก เช่น กลิ่น สี	→	สิ่งผิดปกติของร่างกายที่ขับออกมาภายนอก
ผู้ทำความสะอาด	→	แพทย์

แผนภูมิข้างต้น แสดงให้เห็นว่าในระดับปริชานนั้น ความคล้ายคลึงกันของคุณสมบัติของสองมโนทัศน์ คือ สิ่งสกปรก ซึ่งย่อมเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์และอาจก่อให้เกิดความรบกวนรำคาญ เช่น กลิ่นเหม็น ไม่น่าดูน่ามอง มีความคล้ายคลึงกับโรคซึ่งเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความเจ็บป่วย การกำจัดสิ่งสกปรกด้วยการทำความสะอาดเปรียบได้กับการรักษาโรค คุณลักษณะของสิ่งสกปรกเปรียบได้กับลักษณะของสิ่งผิดปกติในแง่กลิ่น สีหรือสภาพความอ่อนเหลวที่ร่างกายขับออกมา ด้วยมุมมองเช่นนี้ผู้ทำความสะอาดจึงเปรียบได้กับแพทย์ผู้ทำการรักษาโรค การเปรียบเทียบโรคกับสิ่งสกปรกที่มีความเป็นระบบในข้อมูลภาษาที่พูดถึงโรคนี้ จึงสะท้อนให้เห็นมโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นสิ่งสกปรก] มโนอุปลักษณ์นี้เน้นอธิบายคุณสมบัติของมโนทัศน์โรคในด้านลักษณะของสิ่งผิดปกติที่ร่างกายขับออกมา เพื่อให้แพทย์สามารถจำแนกและวินิจฉัยได้ว่าผู้ป่วยมีอาการผิดปกติเกิดขึ้นกับระบบใดและเป็นโรคชนิดใด

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ]

อุปลักษณ์ที่ใช้พูดถึงโรคต่าง ๆ ในตำรายาและตำราแพทย์แผนไทยของภาคใต้ พบว่ามักจะอิงอยู่กับทัศนะของการแพทย์แผนไทยที่มีความคิดว่า ร่างกายประกอบขึ้นจากธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ ความเป็นปกติของร่างกายจะดำรงอยู่ได้ตราบเท่าที่ธาตุเหล่านี้มีความสมดุลกัน ทั้งในแง่ปริมาณ พิกัดตำแหน่ง และความคงสภาพ บนเงื่อนไขของการใช้และการปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับถิ่นที่อยู่ กาลเวลา สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติฯลฯ มิฉะนั้นร่างกายก็อาจเจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ รายละเอียดของแนวคิดแพทย์แผนไทยนี้ผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2

Prince of Songkla University Pattani Campus

ด้วยเหตุข้างต้น ถ้อยคำอุปลักษณ์ที่อ้างอิงถึงโรคซึ่งมีคุณสมบัติบางอย่างเป็นนามธรรมจึงต้องใช้ถ้อยคำที่แสดงความเป็นรูปธรรมผ่านคุณสมบัติทางกายภาพของความเป็นวัตถุหรือสสารของธาตุ ได้แก่ คำนามว่า *ธาตุไฟ ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุดิน มังสา นะหารู* และคำกริยา *ตึง หย่อน แตก พิการ ขาด ปรับ* เป็นต้น ถ้อยคำเหล่านี้แสดงการทำความเข้าใจเกี่ยวกับร่างกายว่าสามารถจำแนกออกเป็นส่วนได้ และแสดงความเป็นรูปธรรมของกลไกการทำงานและอวัยวะที่อยู่ภายในร่างกาย ดังปรากฏในตัวอย่างต่อไปนี้

(89) อันบุคคลตายโดยสิ้นอายุ ปริโยสานเป็นปรกตินั้น อันธาตุทั้ง ๔ *อันตรธาน*เป็นลำดับไป ดิน ๒๐ น้ำ ๑๒ ไฟ ๔ ลม ๖ เมื่อจะ*อันตรธาน* จะได้*ขาด*สิ้นสุดตามกำลังธาตุทั้ง ๔ พร้อมกันทั้ง ๔ หามิได้ ย่อม*สูญ*ไปทีละ ๑ ๒ สิ่ง ๓ สิ่ง ๔ สิ่งก็มี บางทีธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ *ขาด*ก่อนก็จริงแล แต่ทว่าจะได้*ขาด*สิ้นสุดตามกำลังธาตุทั้ง ๔ จะได้*ขาด*พร้อมกันหามิได้...ถ้าธาตุทั้ง ๔ จะ*ขาดหย่อน*ไป แต่สิ่ง ๑, ๒ สิ่งดังนั้นยังพยาบาลได้ ให้ดูเอาในที่กล่าวไปข้างหน้านั้น (5 : 12)

ตัวอย่าง (89) แสดงการทำความเข้าใจว่าโรคเกิดจากความไม่สมดุลของธาตุ ผ่านการใช้ถ้อยคำที่แสดงคุณสมบัติทางกายภาพของวัตถุหรือสสารที่สามารถ “อันตรธาน” หรือ “สูญ” โดยเปรียบว่าธาตุเสมือนสสารที่หายไปจากร่างกายได้ และเมื่อธาตุบางส่วนหายหรือ “ขาด” “หย่อน” ไปก็จะทำให้เจ็บป่วยและหากขาดหายไปมากก็อาจเสียชีวิตได้

(90) อันว่า*เตโชธาตุ* ชื่อ*ปะริณามักคี*นั้น ครือไฟเผาอาหารให้*แตก*นั้น*พิการ* คือ ให้แดก[20]ขัดในอกในใจ(5 : 16)

(91) ยาแก้*ลมอุทังคมาวาต*พัดเป็นปกติตั้งแต่ปลายเท้าจนสุดศีรษะย่อมรักษากายอินทรีย์มิให้เป็นอันตราย ลมจำพวกนี้*แตก*แล้วให้ผู้นั้นดิ้นรน มือตีนขวักไขว่ ให้พลิกไปพลิกมา (2 : 251)

(92) ดี*แตก*ดีนั้นคือกาล จักสิ้นสุดปราณ

เมื่อ*แตก*อย่าได้ควรแครง (6 : 76)

(93) สิงคานิกา คือ น้ำมูกเมื่อ*แตก*นั้นย่อมให้ปวดสมอง... (5 : 22)

---

[20] อาการที่ลมดันขึ้นให้รู้สึกจุกแน่น

Prince of Songkla University Pattani Campus

(94) *โลมา* คือ *ขน* เมื่อ*แตก*มักให้เจ็บทุกขุมขน ทั่วสรรพางค์กาย (5 : 23)

(95) ยาแก้เสมหะ*แตก*ให้สะบัดสะบัดหนาว เอาลูกผักชี สำพัน เปลือกมูกมัน...เอาเสมอภาคต้มกินตามธาตุ*หนักเบา* (2 : 312)

(96) *อันตัง* คือ *ไส้ใหญ่* เมื่อ*กำเริบพิการ* มักให้แสบปวด ให้พะอืดพะอมท้อง (5 : 14)

ตัวอย่าง (90)-(94) ปรากฏคำว่า "แตก" ที่ใช้กับธาตุไฟ ธาตุลมและอวัยวะที่สังกัดอยู่ในธาตุต่างๆ ได้แก่ น้ำดี น้ำมูกในสังกัดธาตุน้ำ และเส้นขนในสังกัดของธาตุดิน เพื่อแสดงให้เห็นอาการของโรคที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายเมื่อธาตุหรืออวัยวะเหล่านั้นผิดปกติ การใช้คำว่า "แตก" จึงสะท้อนมุมมองว่าธาตุและอวัยวะที่สังกัดตามธาตุเป็นวัตถุบางอย่างที่สามารถแตกได้หรือเป็นกลุ่มก้อนของสสารบางอย่างที่แตกออก รวมทั้งมีคุณสมบัติทางกายภาพเหมือนวัตถุหรือสสารทั่วไปที่มีความหนักเบาดังในตัวอย่าง (95) และเมื่อแตกร่างกายก็จะเจ็บป่วย อย่างไรก็ตาม ในข้อมูลไม่ปรากฏถ้อยคำที่บ่งชี้ว่าเป็นวัตถุประเภทใด นอกจากนี้ยังปรากฏคำว่า "พิการ" ซึ่งในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ (2538 : 595) ให้ความหมายว่า เสียอวัยวะมีแขนขาเป็นต้น หรือ เสียไปจากสภาพเดิม เมื่อพิจารณาแล้วการนำคำว่า "พิการ" มาใช้ขยายความธาตุไฟแตกในตัวอย่าง (90) และไส้ใหญ่ที่สังกัดธาตุดินในตัวอย่าง (96) จึงน่าจะหมายถึง ธาตุไฟและไส้ใหญ่ไม่อยู่ในสภาพที่คงเดิม แต่น่าจะมีการเปลี่ยนสภาพไปจากเดิม สอดคล้องกับคำว่า "แปร" และ "ผันแปร" ที่ปรากฏในตัวอย่าง (97) และ (98) ที่พูดถึงการใช้อ้อยแดงเป็นยารักษาโรคไข้พิษและอาการสันนิบาตที่เกิดจากธาตุดินผิดปกติ

(97) ยาชื่อประสานชีวิต แก้ลงด้วยธาตุ ธาตุ*แปร* แก้ไข้ต่างๆ (2 : 172)

(98) อ้อยแดงใช้แก้ไข้พิษ อันวิปริตเพื่อสันนิบาต ปฐวีธาตุหาก*ผันแปร* สรรพยาแก้โดยสังขยา... (3 : 112)

นอกจากนี้ธาตุและอวัยวะที่สังกัดตามกองธาตุต่างๆ อาจเกิดความผิดปกติด้วยอาการ "ร้าวฉาน" ที่เกิดกับเส้นเอ็นในตัวอย่าง (99) อาการ "กำเริบ" ที่หมายถึง รุนแรงขึ้น และ "พิกล" หมายถึง ผิดปกติ แปลกไป (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, 2538 : 96, 595) ของธาตุและทำให้เป็นโรคไข้อากาศในตัวอย่าง (100) หรือธาตุลมที่ในยามปกติจะสามารถพัดไปมาได้สม่ำเสมอ แต่เมื่อเกิดผิดปกติก็อาจมีสภาพทางกายภาพเหมือนวัตถุ คือ

รวมกัน “เป็นก้อน” และ “เป็นดาน” หมายถึง แข็ง แน่น (**พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พุทธศักราช ๒๕๒๕**, 2546 : 129) ในตัวอย่าง (101) และ (102) รวมทั้งอาจมีสภาพคล้ายดังวัตถุบางชนิดที่มีลักษณะกลมและสามารถกลิ้งขึ้นกลิ้งลงในท้องได้ ซึ่งการเปรียบนี้นำมาใช้พูดถึงอาการท้องอืดท้องเฟ้อนั่นเอง ดังตัวอย่าง (103) ดังนี้

(99) เส้นนี้แม้น*ร้าวฉาน* เพราะอาหารอาบทารา

เหลือประมาณจะวิการ พะเอินจับวันพุธแล (7 : 209)

(100) เทียนตาตั๊กแตนแก้ไข้อากาศ *กำเริบ*ธาตุให้*พิกล* (3 : 112)

(101) ยาแก้ลมเป็น*ก้อน*อยู่ในท้อง (2 : 260)

(102) ยาแก้โรคสันตคาด[21] อันมีอาการลมเป็น*ก้อน*เป็น*ดาน*อยู่ทั่วตัว (2 : 287)

(103) ยาแก้ลมซึ่งพัดให้ลำไส้เป็น*ลูกกลิ้งขึ้นกลิ้งลง*อยู่ในท้อง (2 : 253)

ความผิดปกติของธาตุที่มีคุณสมบัติทางกายภาพเหมือนวัตถุนี้ ยังแสดงด้วยถ้อยคำว่า “ไหลออก” “ออกจาก” ซึ่งเป็นการทำให้ธาตุปรากฏขึ้นเป็นรูปธรรมว่าเป็นสสารบางอย่างที่เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในร่างกาย และอาจเคลื่อนที่ออกจากพิกัดตำแหน่งที่อยู่ปกติได้เมื่อเกิดความไม่สมดุลหรือผิดปกติขึ้น ดังตัวอย่าง (104)-(107)

(104) *ปีหะกัง ไต*มีสีเขียว...ถ้าต้องอาวุธ *ไตไหลออกมา*ตาย ถ้า*ไตไม่ไหลออกมา* พอจะรักษาได้ (5 : 10)

(105) โทษพร้อมดังกล่าวมาใน นี้จงแจ้งใจ

ปถวีโทษ[22]ท่านกล่าวมา

---

[21] โรคชนิดหนึ่ง อาการของโรคมี 4 ชนิด ในที่นี้หมายถึง ชนิดที่ 2 เกิดจากท้องผูก (ประกิต สุมนกาญจน์และศุภลักษณ์ ฟักคำ, 2547 : 148)

[22] ปถวีพิการ คือ ความผิดปกติของธาตุดินในร่างกายมี 20 อย่าง เช่น ผม ขน เล็บ ทำให้เกิดอาการของโรคตามส่วนต่าง ๆ ของธาตุดินที่มีอยู่ในร่างกาย (บัวงาม ห่อแก้ว, 2547 : 77)

Prince of Songkla University Pattani Campus

ถ้าแม้น*ออกจาก*กายา ออกจากกระดูกมา

มังสะแลหนังหนึ่งเอ็น (6 : 77)

(106) ยาแก้เลือด*ออก*หูตาและจมูก, ยาแก้เลือด*ออก*ตามทวารหนัก(3 : 145)

(107) อนึ่งดี*ส้นออกจากเบ้า*ให้ลงท้อง แล้วให้ระส่ำระสาย ให้คลั่ง (1 : 170)

การดูแลสุขภาพให้ปราศจากการเจ็บป่วย ที่สะท้อนจากการใช้อุปลักษณ์เกี่ยวกับความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ โดยมากจึงปรากฏถ้อยคำว่า “สำรวม” “บำรุง” และ “ปรับ” เพื่อให้ธาตุที่อยู่ในสภาพ “แตก” “หย่อน” “แปร” “พิการ” หรือ “ออกจาก” ตำแหน่งกลับมา “เสมอพร้อม” หรือ “บริบูรณ์” ทั้งนี้ จะพบว่าถ้อยคำอุปลักษณ์ที่ใช้มีความสอดคล้องกัน กล่าวคือ หากธาตุแตกหรือออกจากพิกัดตำแหน่ง ก็ใช้คำว่า “สำรวม” ในความหมายว่า ระมัดระวัง เหนี่ยวรั้ง และ รวม หรือธาตุพิการก็ใช้คำว่า “บำรุง” ในความหมายว่า รักษาให้อยู่ในสภาพที่ดี (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, 2538 : 836, 478) และหากธาตุผันแปรหรือหย่อนก็จะใช้คำว่า “ปรับ” เพื่อทำให้ธาตุกลับมาอยู่ในสภาพที่สมดุลหรือสมบูรณ์นั่นเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(108) ยา*สำรวมธาตุ* ท่านให้เอาจันทร์หอม 2 บาท กฤษณา 1 บาท เทียนตำ 1 บาท...กินทุก ๆ วัน เป็นการ*สำรวมธาตุให้เสมอพร้อม* จึงจะทำให้ไม่เกิดโรคทั้งปวง (1 : 168)

(109) ยานี้ชื่ออกนิษฐ์ แก้*อาโปธาตุหย่อน*...แทรกละลายยานี้กินสารพัดจะแก้โรคได้ 500 จำพวก *ปรับอาโปธาตุบริบูรณ์*แล (2 : 245)

(110) ยาแก้*วาโยธาตุออกจาก*กายเป็นดังนี้ ให้หูตึง เจรจาไม่ได้ยิน...วาโยธาตุให้เกิดโรคต่าง ๆ ให้เกิดโรค ท่านให้เอามูกหลวง ชิง สลอดน้ำ...กิน*สำรวม*วาโยธาตุ (2 : 250)

(111) ยาต้มแก้ลมแก้เลือดแก้*ธาตุพิการ บำรุง*ขึ้นให้*บริบูรณ์* (2 : 297)

ถ้อยคำที่แสดงมุมมองว่า โรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ โดยสะท้อนผ่านการใช้คำที่แสดงคุณสมบัติทางกายภาพของธาตุที่พบในข้อมูลนี้ ปรากฏสอดคล้องกับแนวคิดของการแพทย์แผนไทยในคัมภีร์ฉันทศาสตร์ ซึ่งได้กล่าวถึงลักษณะของธาตุที่จะทำให้เจ็บป่วยว่ามี

Prince of Songkla University Pattani Campus

ลักษณะกำเริบขึ้น 5 ประการ คือ ธาตุกำเริบ ธาตุหย่อน ธาตุพิการ ธาตุแตก และธาตุออกจากกาย ซึ่งแต่ละลักษณะก็จะทำให้มีอาการเจ็บป่วยรุนแรงแตกต่างกันไป เช่น ปถวีธาตุกำเริบ จะทำให้นอนไม่หลับ ให้คลั่ง กระหายน้ำฯลฯ ปถวีธาตุหย่อน จะทำให้เจ็บปาก เจ็บฟัน ผมร่วงฯลฯ ปถวีธาตุพิการ จะทำให้เจ็บช่านทั่วร่างกาย ท้องอืดฯลฯ ปถวีธาตุแตก จะทำให้หูตึง ตามัวฯลฯ และปถวีธาตุออกจากกาย จะทำให้ปวดท้อง ท้องเสียฯลฯ เป็นต้น (อ้ม แสงปัญหาและจิตต์วินัย สุริยะไชยากร, 2547 : 201) ด้วยแนวคิดดังนี้ ทำให้ตำรายาและตำราการแพทย์ของภาคใต้รับเอาคำอธิบายดังกล่าวมาใช้เป็นมุมมองเมื่อพูดถึงโรค เพื่อเป็นคำอธิบายสำหรับความคลุมเครือในการเกิดขึ้นของโรคที่มีความนามธรรมให้เข้าใจได้อย่างเป็นรูปธรรม

ตัวอย่างข้อมูลอุปลักษณ์ความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุข้างต้น ที่แสดงมาแล้วนั้น สะท้อนให้เห็นมโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ] ซึ่งในความเป็นจริงโรคไม่ได้มีลักษณะรูปธรรมให้สามารถจับต้อง มองเห็นได้อย่างคุณสมบัติทางกายภาพของวัตถุหรือสสาร การเปรียบโรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุจึงสะท้อนกระบวนการทำความเข้าใจมโนทัศน์ที่ซับซ้อนของโรคผ่านมโนทัศน์ของธาตุที่มีลักษณะทางกายภาพ ว่ามีคุณสมบัติบางประการคล้ายคลึงกัน เช่น การเป็นสิ่งที่มีอยู่ในโลก การที่วัตถุสามารถนำออกหรือนำใส่ในภาชนะได้ รวมถึงการหายไป เหลืออยู่ มองเห็นและจับต้องได้ เมื่อนำมาเทียบเคียงกับโรคแล้ว โรคก็เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงหรือมีอยู่แล้ว เมื่อปัจจัยบางประการมาประกอบกันขึ้นก็จะทำให้เกิดเป็นโรคขึ้น เหมือนกับธาตุที่ดำรงอยู่ในโลก แต่คุณสมบัติของโรคมีทั้งส่วนที่มีลักษณะทางกายภาพที่มองเห็นได้และคุณสมบัติที่มองไม่เห็น คุณสมบัติที่มองเห็นได้ เช่น ผื่นหรือเม็ดตุ่มที่ปรากฏตามผิวหนังของโรคฝี เริม ซาง หรือสิ่งขับถ่าย สารคัดหลั่งของร่างกายที่ผิดปกติมีมูกเลือด อย่างไรก็ตาม ผู้ป่วยอาจมองไม่เห็นว่าอวัยวะส่วนใดทำงานผิดปกติและส่งผลให้อาการของโรคแสดงออกมา แต่การนำโรคไปเทียบเคียงกับธาตุทำให้เข้าใจได้ถึงสาเหตุของโรคว่าเกิดจากอวัยวะภายในใดที่ผิดปกติตามกองธาตุที่อวัยวะนั้นสังกัดอยู่ การเทียบเคียงระหว่างมโนทัศน์โรคและมโนทัศน์ความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุจึงอาจแสดงความคล้ายคลึงทางโครงสร้างของคุณสมบัติในระดับปริชานได้ดังแผนภูมินี้

แผนภูมิ 9 การเชื่อมโยงองค์ประกอบระดับโครงสร้างของมโนอุปลักษณ์โรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ

วงมโนทัศน์ต้นทาง : **ความไม่สมดุลของธาตุ**		วงมโนทัศน์ปลายทาง : **โรค**
ความไม่สมดุล/สมบูรณ์ของธาตุ	→	โรค
การกำเริบ/แตก/พิการ/หย่อน	→	สาเหตุการเกิดโรค
การปรับ/บำรุง/สำรวมธาตุ	→	การรักษาโรคหรือการป้องกันโรค
คุณสมบัติทางกายภาพ	→	อาการของโรคที่มองเห็น จับต้องสัมผัสได้

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ] ที่แสดงการเชื่อมโยงขององค์ประกอบด้านต่าง ๆ ระหว่างมโนทัศน์ทั้งสองดังแผนภูมิข้างต้น แสดงให้เห็นการมองโรคว่าเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ แม้ผู้ป่วยจะมองไม่เห็นกลไกที่เกิดโรค แต่การเจ็บป่วยเป็นสิ่งที่พร้อมจะเกิดขึ้นได้จริงภายในร่างกาย ดังนั้นการป้องกันหรือรักษาโรคจึงต้องอาศัยการทำให้ธาตุมีความสมดุลหรือสมบูรณ์ มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ] จึงเน้นอธิบายคุณสมบัติด้านกลไกการเกิดโรคหรือเจ็บป่วยว่ามีสาเหตุมาจากภายในร่างกายเอง

Prince of Songkla University Pattani Campus

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นภูตผี]

อุปลักษณ์เกี่ยวกับภูตผี เป็นอุปลักษณ์ที่พบได้ในตำรายาและตำราแพทย์แผนไทยของภาคใต้ เมื่อต้องบรรยายถึงอาการของโรคหรือใช้เป็นคำอ้างอิงแทนชื่อโรค โดยปรากฏอยู่ในรูปคำนาม ได้แก่ *ปีศาจ กระสือ ผี พราย* รวมถึงคำสรรพนาม *มัน* คำนามและสรรพนามเหล่านี้ปรากฏร่วมกับคำกริยาจากมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับภูตผีด้วย ได้แก่ *เข้าสิง เข้าทับ กลัว จับ* และ *อยู่ไม่ได้* เมื่อต้องการพูดถึงการแสดงอาการของโรคหรือการรักษาโรคเหล่านั้น ตัวอย่างการปรากฏของถ้อยคำอุปลักษณ์เหล่านี้ เช่น

(112) หนึ่งปักษีชื่อกาล[23] ออกไฟนานห้าเดือน *ปีศาจเลือนเข้าอยู่* นอกไส้ดูอนาถ นอนหลับหวาดร้อง ยามค่ำไซร้เข้านอน ออกทินกรไขศรี เสียงสตรีมีครบครัน ไม้ไล่ครั่นครื้นหัก ตกใจหนักร้องร่ำ สาบแร้งกาทำเป็นยา เผาเอาเมาะรม หยูกยารมเร่งขับ *อสูรเข้าทับอยู่* ในคับคูเภทมัน ทางเข้านั้นนาสา ออกตามตาตามฟัน *เข้า* กลางวันเมื่อเที่ยง สองยามเลี่ยงหลีกไป...ยาม*มันเข้า*ไม่กินนม ตัวร้อนรมรำคาญ ดิ้นแดยันเมื่อนอน หวาดไหวห่อนหลับใหล *มัน*ได้สรรพเสียงคนทุ่มเถียงกันไป(6 : 64)

(113) *กิน*ม้ามให้จับหลับ เนตรเพศกลับประดุจดัง

*ปีศาจ*ประจงจำ *มันเข้าสิง*อยู่ในตน

เท้าเย็นและมือเย็น มักนั่งเม้มไม่เงยยล

พักตราพิการกล ให้บ่นเพ้อพะพึมไป

อาการ*มัน*กระทำ *กระสือ*ซ้ำเข้าคุมใจ

โทษใช่ที่อื่นไกล กำเนิดโรคเป็นมายา(6 : 79)

(114) ถ้าเสียดก็ดี เวียนหัวก็ดี *ผีกิน*ก็ดี ใส่กล้องเป่าเข้าไปในจมูกลมทั้งปวงหายแล (4 : 11)

(115) ยาแก้ลงท้องบิดและ*กระสือเข้าอยู่* เมื่อกินยานี้แล้ว*มัน*จะ*อยู่*ไม่ได้ (1 : 172)

(116) ยาแก้*ผี* ท่านให้เอาลูกเบญกานี 1 ลูกจันทน์ครึ่งซีก 1...กินแก้*ผีเข้าอยู่*ในคนไข้ *ผี*ก็จะ*อยู่*ไม่ได้ (1 : 168)

ตัวอย่าง (112) แสดงการปรากฏของถ้อยคำ “ปีศาจ” และ “อสูร” ซึ่งใช้แทนชื่อโรคกาฬปักษีอันเป็นโรคที่มีความรุนแรงและอาจทำให้เสียชีวิต การเป็นโรคนี้แสดงด้วยกิริยาของปีศาจและอสูรคือ “เข้าทับ” “เข้าอยู่” หมายความว่า ปีศาจเข้าทับหรือเข้าอยู่เมื่อใดก็เจ็บป่วยเมื่อนั้น

---

[23] โรคกาฬปักษี เกิดกับเด็กแรกคลอด จนถึงอายุ 11 เดือน หากป่วยจะมีอาการไข้เวลาเช้า สร่างเวลาค่ำ และเมื่อครบ 1 ขวบจึงจะพ้นจากการเป็นโรค (บัวงาม ห่อแก้ว, 2547 : 64)

Prince of Songkla University Pattani Campus

นอกจากนี้ ยังปรากฏคำว่า “กระสือ” และ “ผี” ในตัวอย่าง (113)-(116) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเป็นโรคคือการถูกภูตผีประเภทต่างๆ เข้าสิง และภูตผีเหล่านั้นก็อาจกระทำอาการ “กิน” อวัยวะภายในร่างกายด้วย ดังในตัวอย่าง (113) ซึ่งเป็นการพูดถึงโรคกาฬมูตร ซึ่งเป็นโรคกาฬชนิดหนึ่งถูกเปรียบเป็นปีศาจที่มาเข้าสิงและกินม้ามซึ่งเป็นอวัยวะภายใน เช่นเดียวกับตัวอย่าง (114) ที่พูดถึงยาที่ใช้รักษาโรคที่เกิดจากถูกผี “กิน” เช่นกัน

นอกจากนี้ ยังมีการเปรียบอาการของโรคที่ทำให้ตัวเย็น เท้าเย็น มีอาการคลั่งไคล้ไม่ได้สติ เจ็บเสียวไปทั้งตัว ในตัวอย่าง (117)-(122) ว่าถูกภูตผีเข้าสิง โดยเฉพาะอาการที่เกิดขึ้นจากธาตุลมผิดปกติ ซึ่งมักจะทำให้มีอาการพร่ำเพ้อ อาการชัก หรือคลุ้มคลั่งในลักษณะที่ควบคุมตัวเองไม่ได้ เช่น โรคดีเดือด โรคดีพลุ่ง ผู้วิจัยพบว่าข้อมูลโดยมากก็มักจะถูกเปรียบอาการของโรคว่าเหมือนถูกภูตผีเข้าสิง หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นการอธิบายว่าอาการเหล่านี้เป็นการกระทำของภูตผีนั่นเอง ดังนี้

(117) เพราะว่าเลือดนั้นตีขึ้นก็มี ให้คลั่งไคล้ก็มี ให้ขบฟันเหลือกตาก็มี ให้ลิดลิ้นก็มี ให้เย็นไปก็มีทั้งตัวก็สั่น ทั้งหลายเหล่านี้ดัง*ผีเข้าอยู่* (4 : 99)

(118) ยาแก้ดีเดือดให้คลั่งไม่เจรจาเหมือน*ผีเข้าอยู่ประจำตัว* (2 : 305)

(119) ยากินแก้ไข้รากสาดตะมอย[24]จะสะบัดร้อนสะบัดหนาวและให้เสียวไปทั้งตัวให้เท้าเย็นเสมือนดุจ*ผีเข้าสิง* (2 : 332)

(120) ยาแก้บ้าดีเดือด...เป็นบ้าประดุจ*พรายเข้า*เพราะเลือดเดือดแรงนักจึงให้เป็นบ้า (2 : 365)

(121) ป่วงสินลา[25]รักษายาก ให้ลงรากมาเป็นเดิม แล้วมันเพิ่มอาการแรง เมื่อยขาแข้งเสียดยอดอก...พูดเสียงเบากรอกหน้าตา ทั้งข้าวปลาไม่มีรส ลิ้นไก่หดพูดล่อแล่ ท่วงทีแท้*ปีศาจสิง*... (6 : 85)

---

[24] มีอาการไข้สะท้านร้อนหนาว ละเมอพร่ำเพ้อ ตาแดง มีเม็ดตุ่มสีดำขึ้นตามตัว (อ้ม แสงปัญหาและจิตต์วินัย สุริยะไชยาการ, 2547 : 187)

[25] ป่วงศิลา มีอาการท้องเสีย อาเจียนเป็นลม เมื่อยตัว บริโภคอาหารไม่ได้ ลิ้นไก่หด พูดอ้อแอ้ เป็นต้น

Prince of Songkla University Pattani Campus

(122) กระษัยกล่อนเถาวัลย์มันเกิดเมื่อลมปัตคาดมักให้ลำไส้พองขึ้นข้างขวา...มักให้ปวดเสียวตามลำคอลางทีก็ให้รากออกมาปวดเสียวทำเพศประดุจดัง*ผีเข้าก็มี* (1 : 183)

การแสดงอาการของโรคนอกจากจะแสดงด้วยถ้อยคำ “เข้า” “สิง” หรือ “เข้าสิง” ซึ่งเป็นกิริยาของภูตผีแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่าโรคยังทำพฤติกรรม “แซ่ง” และ “จับ” คำว่า “แซ่ง” เป็นพฤติกรรมของจิตที่มุ่งร้ายให้เกิดสิ่งไม่ดีขึ้นแก่ผู้อื่น ส่วน “จับ” ในภาษาไทยถิ่นใต้มักใช้เป็นกิริยาของสิ่งไม่มีตัวตนหรือสิ่งเหนือธรรมชาติที่กระทำกับร่างกายมนุษย์ ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า เริ่มกระทำ เริ่มต้นเป็น (**พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พุทธศักราช ๒๕๒๕**, 2546 : 91) ดังที่พบว่าคนไทยถิ่นใต้ใช้คำว่า “จับ” ในบริบทที่พูดถึงการกระทำของสิ่งนามธรรม เช่น โนราจับ หมายถึง กลายเป็นผู้แสดงโนรา หรือ พระจับ หมายถึง เทพหรือเจ้าได้เริ่มเข้าประทับทรงแล้ว ในกรณีนี้ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ให้ภูตผีเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติที่มากระทำกิริยา “จับ” ที่สร้างความเจ็บป่วยให้แก่มนุษย์ โดยนำมาเปรียบเทียบกับการแสดงอาการของโรคที่จะปรากฏขึ้นเมื่อถูกภูตผีจับ ซึ่งเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจลี้ลับไม่สามารถมองเห็นได้และไม่รู้เนื้อรู้ตัว เช่น

(123) มันจึงทำเมื่อนั้น ให้กัดฟันเหลือกตา ชักเท้าหน้ามือกำ มัน*แซ่ง*ทำทั่วไป (1 : 5)

(124) ถ้าไข้ตัวร้อนให้*จับ*เป็นเวลา ละลายสมอพิเภกทาพิษซาง (1: 98)

(125) วันณุวาตะ คือ หายใจขาดไป หมอว่าลม*จับ*นิ่งไป (5 : 12)

ตัวอย่างอุปลักษณ์ภูตผีข้างต้น แสดงการทำความเข้าใจมโนทัศน์โรคโดยการนำไปเปรียบเทียบกับภูตผี ความเข้าใจนี้ส่วนหนึ่งน่าจะมีรากมาจากความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องของจิตวิญญาณของสิ่งมีชีวิต โรคบางชนิดที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายจึงเป็นการกระทำของอำนาจภายนอกอย่างเช่นภูตผี ซึ่งอาจเป็นจิตวิญญาณของบรรพบุรุษหรือจิตวิญญาณเร่ร่อนที่มากระทำให้โทษแม้กระทั่ง ความเชื่อเกี่ยวกับการกระทำคุณไสยที่เป็นมูลเหตุของความเจ็บป่วยก็จะถูกเชื่อมโยงให้เป็นเรื่องอำนาจของภูตผี ดังในบันทึกของลาลูแบร์ (เดอ ลาลูแบร์, 2510 : 298 อ้างถึงในประทีป ชุมพล, 2541 : 45) ที่กล่าวว่า “โรคบางชนิดที่หมอไทยเชื่อว่าคนไข้ถูกเวทย์มนต์คุณไสย ซึ่งถ้ารักษาไม่หายหมอจะโทษว่ายาขาดประสิทธิภาพไป เพราะอำนาจของภูตปีศาจมีเหนือกว่า” ด้วยเหตุนี้ มโนทัศน์โรคที่มีความคลุมเครือในแง่ของการป่วยเป็นโรคหรือหายจากโรค จึงถูกทำ

Prince of Songkla University Pattani Campus

ความเข้าใจผ่านมโนทัศน์ภูตผี ซึ่งมีคุณสมบัติบางประการที่คล้ายคลึงกันในระดับปริชาน และสามารถอธิบายเป็นแผนภูมิเชื่อมโยงคุณสมบัติทางโครงสร้างของทั้งสองมโนทัศน์ได้ดังนี้

แผนภูมิ 10 การเชื่อมโยงองค์ประกอบระดับโครงสร้างของมโนอุปลักษณ์โรคเป็นภูตผี

วงมโนทัศน์ต้นทาง : ภูตผี		วงมโนทัศน์ปลายทาง : **โรค**
ภูตผี	→	โรค
การเข้าสิง/จับของภูติผี	→	การแสดงอาการของโรค
การพ้นจากภาวะถูกเข้าสิง	→	การหายป่วยจากโรค
ผู้ที่ถูกเข้าสิง	→	ผู้ป่วย

การเชื่อมโยงคุณสมบัติของมโนทัศน์ภูตผีและมโนทัศน์โรคข้างต้น แสดงให้เห็นความคล้ายคลึงกันระหว่างมโนทัศน์ทั้งสอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นมโนอุปลักษณ์ [โรคคือภูตผี] ที่สะท้อนมุมมองว่า กระบวนการเจ็บป่วยไม่อาจทำความเข้าใจถึงมูลเหตุได้อย่างชัดเจน บางครั้งเราจึงป่วยเป็นโรคเพราะอำนาจลี้ลับของภูตผี ซึ่งเป็นความเชื่อรูปแบบหนึ่งที่มีอยู่ของสังคมท้องถิ่นใต้ และมักถูกนำมาใช้อธิบายสาเหตุและอาการของโรคที่เรายังไม่เข้าใจ ทั้งยังสร้างความตระหนกประหวั่นพรั่นพรึง มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นภูตผี] จึงเน้นอธิบายมโนทัศน์โรคในด้านการเกิดโรค

มโนอุปลักษณ์แบบต่าง ๆ กับการอธิบายมโนทัศน์โรค

การใช้อุปลักษณ์จากมโนอุปลักษณ์ต่าง ๆ ที่พบจากการวิเคราะห์ข้อมูลตำรายาและตำราการแพทย์ของภาคใต้ตามที่นำเสนอแล้วข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า การใช้มโนอุปลักษณ์เหล่านี้สัมพันธ์กับคุณสมบัติทางปริชานเรื่อง “การทำให้เด่น” (highlighting property) (Lakoff and Johnson, 2003 ; Kövecses, 2002) กล่าวคือ มโนอุปลักษณ์แต่ละแบบทำให้คุณสมบัติบางด้านของโรคเด่นขึ้นมาหรือสามารถอธิบายคุณสมบัติบางด้านของโรคได้ดีกว่าด้านอื่น ด้วยเหตุนี้มโนอุปลักษณ์หนึ่ง ๆ จึงไม่สามารถอธิบายมโนทัศน์โรคที่ซับซ้อนและคลุมเครือได้ครบถ้วน แต่จะสามารถอธิบายด้านใดด้านหนึ่งหรือเพียงบางด้านของโรคได้ดีกว่าด้านอื่นและเป็นด้านที่อีกมโนอุปลักษณ์หนึ่งอธิบายไม่ได้หรือได้ไม่ดีเท่า

Prince of Songkla University Pattani Campus

1. คุณสมบัติการทำให้เด่นของมโนอุปลักษณ์

มโนอุปลักษณ์แบบต่าง ๆ ที่ใช้ทำความเข้าใจมโนทัศน์โรค ในงานวิจัยนี้พบว่าสามารถอธิบายหรือทำให้มโนทัศน์โรคเด่นขึ้นมาได้ 1-3 ด้าน ทั้งนี้คุณสมบัติบางด้านของมโนทัศน์โรคอาจมีมโนอุปลักษณ์มาอธิบายได้มากกว่าหนึ่งแบบ ซึ่งทำให้ผู้ใช้ภาษามีทางเลือกในการอธิบายมากขึ้น เช่น ด้านการป่วยเป็นโรคหรือแสดงอาการของโรค พบการใช้มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นภูตผี] (การจับ) มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นสัตว์ร้าย] (การขบกัด) และมโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นไฟ] (การลุกไหม้ของไฟ) คุณสมบัติการทำให้เด่นของมโนอุปลักษณ์แต่ละแบบที่อธิบายเกี่ยวกับโรคสามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 2 คุณสมบัติการทำให้เด่นของมโนอุปลักษณ์แต่ละแบบ

คุณสมบัติของโรค		มโนอุปลักษณ์						
		มนุษย์	วัชพืช	สัตว์ร้าย	ไฟ	สิ่งสกปรก	ความไม่สมดุล/สมบูรณ์ของธาตุ	ภูตผี
สาเหตุการเกิดโรค							●	●
ชนิด/กลุ่มของโรค		●		○				
การแสดงอาการของโรค			●	○	○			●
การแพร่กระจาย/ลุกลาม			○	●	●			
ความเรื้อรังของโรค		●						
อาการ	ลักษณะสิ่งผิดปกติที่ขับจากร่างกาย					●		
	ลักษณะสิ่งผิดปกติของผิวหนัง/เนื้อเยื่อ		●		●			

Prince of Songkla University Pattani Campus

ตารางข้างต้น แสดงให้เห็นการอธิบายคุณสมบัติของมโนทัศน์โรคให้เด่นขึ้นมาด้วยมโนอุปลักษณ์แบบต่าง ๆ ซึ่งแสดงด้วยวงกลมทึบ หมายความว่า พบการใช้มโนอุปลักษณ์นั้นในการอธิบายคุณสมบัติของโรคที่อยู่ในแถวเดียวกันอย่างเด่นชัด และวงกลมโปร่ง หมายความว่า พบการใช้มโนอุปลักษณ์นั้นในการอธิบายคุณสมบัติของโรคที่อยู่ในแถวเดียวกันแต่ไม่เด่นชัด ดังนี้

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นมนุษย์] ใช้บรรยายคุณสมบัติด้านชนิดหรือกลุ่มอาการของโรค ตามประเภทของบุคคล (เช่น แม่ โจร เพศ) และคุณสมบัติความเรื้อรังของโรค (เช่น แขกกลับมา) คุณสมบัติการทำให้เด่นของมโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นมนุษย์] นี้ จึงสามารถนำไปอธิบายโรคที่มีชนิดย่อยและมักกลับมาเจ็บป่วยซ้ำด้วยโรคในกลุ่มเดียวกันที่พบในข้อมูล หรือโรคที่มีอาการเกิดขึ้นเป็นบางเวลาได้แก่ โรคซาง ซึ่งมีชนิดย่อย เช่น ซางโจร ซางโจรอิริ้น ซางแดง ซางไฟ ฯลฯ

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นวัชพืช] ใช้บรรยายคุณสมบัติการป่วยเป็นโรค (เช่น ขึ้น งอก) ตามอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย และคุณสมบัติของสิ่งผิดปกติในลักษณะของก้อนเนื้อเยื่อเม็ดตุ่ม (เช่น หัว ยอด) ที่ปรากฏขึ้นแก่อวัยวะต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกร่างกาย คุณสมบัติการทำให้เด่นของมโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นวัชพืช] ดังกล่าว จึงมักถูกนำไปใช้อธิบายโรคที่มักแสดงอาการเป็นสิ่งผิดปกติที่ปรากฏตามร่างกาย ได้แก่ โรคริดสีดวงที่มีก้อนเนื้อ โรคเริมที่ปรากฏวงผื่น โรคซางที่ปรากฏตุ่มเม็ด

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นสัตว์ร้าย] ใช้บรรยายคุณสมบัติด้านชนิดกลุ่มของโรค (เช่น พันธุ์ ตัวผู้ งูทับสมิงคลา) คุณสมบัติด้านการแสดงอาการของโรคหรือการเป็นโรค (เช่น ขบ กัด) และคุณสมบัติด้านการแพร่กระจายของโรคในลักษณะเดียวกับความสามารถในการเคลื่อนที่ของสัตว์ (เช่น ลง มุด ชอน) ไปทำความเสียหายให้เกิดขึ้นกับอวัยวะภายใน มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นสัตว์ร้าย] จึงมักถูกนำไปใช้อธิบายโรคที่มีความรุนแรงทำให้พิกลพิการหรือถึงแก่ชีวิต เช่น โรคที่เกิดจากธาตุลมทำให้เลือดไหลเวียนไม่สะดวกเป็นอัมพฤกษ์ อัมพาต โรคซางบางชนิด โรคกาฬบางชนิด

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นไฟ] ใช้บรรยายคุณสมบัติการแพร่กระจายของโรค (เช่น ลามกิน) คุณสมบัติด้านการแสดงอาการโรค (เช่น กิน เผา) และคุณสมบัติด้านอาการของโรคที่เกิดขึ้นกับผิวหนัง (เช่น ร้อน เกรียม) ในที่นี้มักจะเป็นอาการในลักษณะของผิวหนังแสบร้อน มีรอย

Prince of Songkla University Pattani Campus

แดงหรือร่างกายมีอุณหภูมิสูง มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นไฟ] จึงมักนำไปใช้อธิบายโรคที่มีอาการไข้ตัวร้อน มีผื่นแดงสัมผัสแล้วเจ็บปวดรุนแรง เช่น โรคเริมบางชนิด โรคชางบางชนิด และไข้ต่าง ๆ

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นสิ่งสกปรก] ใช้บรรยายคุณสมบัติด้านอาการของโรคที่ขับสิ่งผิดปกติออกมาจากร่างกาย ในที่นี้มักจะเป็นสิ่งที่ขับถ่ายออกมาทางทวารหนักในลักษณะของเน่าเสีย มีกลิ่นเหม็นรุนแรง และจำเป็นที่ต้องกำจัดออกไปด้วยการชำระล้าง มโนอุปลักษณ์ [โรคคือสิ่งสกปรก] จึงมักนำไปใช้อธิบายโรคที่ทำให้มีอาการท้องเดิน อาเจียน เช่น โรคบิด โรคท้องร่วง โรคกาฬบางชนิด โรคเลือดหรือโรคเกี่ยวกับธาตุน้ำ

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูรณ์ของธาตุ] ใช้บรรยายคุณสมบัติด้านสาเหตุการเกิดโรค (เช่น ธาตุแตก ธาตุหย่อน) เพื่อระบุสาเหตุของการเจ็บป่วยซึ่งอาจเกิดขึ้นจากความผิดปกติของอวัยวะภายในที่ไม่สามารถมองเห็นได้ มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นความไม่สมดุลหรือสมบูณ์ของธาตุ] จึงมักใช้อธิบายถึงโรคที่เกิดจากความผิดปกติของระบบร่างกายโดยรวมจะพิจารณาตามอวัยวะที่สังกัดตามกองธาตุ เช่น โรคปถวีโทษ โรคอาโปโทษ

มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นภูตผี] ใช้บรรยายคุณสมบัติด้านสาเหตุการเกิดโรคและการแสดงอาการของโรค (เช่น เข้าสิง เข้าอยู่) โดยมากมักใช้กับโรคที่ผู้ป่วยมีอาการตัวเย็น คลุ้มคลั่ง ขาดการควบคุมกล้ามเนื้อและการเคลื่อนไหว เช่น โรคดีเดือด ดีพลุ่ง โรคกาฬบางชนิด และไข้บางชนิด

กล่าวได้ว่า คุณสมบัติทางปริชานเรื่องการทำให้เด่นของมโนอุปลักษณ์มีความสัมพันธ์กับคุณสมบัติทางมโนทัศน์ของโรค มโนอุปลักษณ์แต่ละแบบจึงสะท้อนการทำความเข้าใจโรคแต่ละประเภทในด้านที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งในการวิจัยนี้ได้พยายามวิเคราะห์มุมมองโดยภาพรวมที่มีต่อโรคต่าง ๆ ตามที่ปรากฏอยู่ในข้อมูลตำรายาและตำราการแพทย์ของภาคใต้ ด้วยเหตุนี้ โรคบางประเภทหรือคุณสมบัติบางด้านของโรคจึงถูกทำความเข้าใจผ่านบางมโนอุปลักษณ์เท่านั้น

2. การใช้หลายมโนอุปลักษณ์ร่วมกัน

การพูดถึงโรคในตำรายาและตำราการแพทย์ที่ใช้เป็นข้อมูล ผู้วิจัยพบว่าบางครั้งอาจใช้มโนอุปลักษณ์หลายแบบร่วมกันเพื่อบรรยายถึงคุณสมบัติด้านต่าง ๆ ของโรค เช่น

Prince of Songkla University Pattani Campus

(126) ยาแก้ไข้ออกแดง[26]ให้<u>จับ</u>ตั้งแต่เช้าจนถึงเที่ยง บางทีให้<u>จับ</u>ตั้งแต่เที่ยงถึงค่ำ บางทีให้เมื่อยขบ ให้จักษุแดง ให้มือเท้าเย็น ให้สะท้านร้อนสะท้านหนาว ก็มีแล อาการไข้ซึ่งออกดำออกแดงนั้นออกดุจเดียวกันผิดกันแต่ก็<u>ยอด</u> ถ้าออก<u>ยอด</u>ดำก็ดำ ถ้าออก<u>ยอด</u>แดงก็แดง ให้แพทย์พึงพิจารณา พึงรู้ดังนี้ (2 : 333)

ตัวอย่าง (126) แสดงการปรากฏมโนอุปลักษณ์ 2 แบบ เมื่อพูดถึงโรคไข้อีแดง ได้แก่ มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นภูตผี] สังเกตได้จากการใช้ถ้อยคำว่า “จับ” และมโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นวัชพืช] จากการใช้ถ้อยคำว่า “ยอด” คุณสมบัติการทำให้เด่นของมโนอุปลักษณ์ในระบบปริชานทำให้เมื่อต้องบรรยายถึงโรคนี้จึงต้องใช้การทำความเข้าใจผ่านมโนอุปลักษณ์ในแบบที่ต่างกัน เนื่องจากไข้อีแดง มีการแสดงอาการของโรคเป็นบางเวลาจึงต้องใช้มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นภูตผี] ที่ทำกิริยาจับ ขณะเดียวกันโรคไข้อีแดงก็มีสิ่งผิดปกติที่เกิดขึ้นตามร่างกายเป็นเม็ดผื่นด้วย จึงใช้มโนอุปลักษณ์ [โรคเป็นวัชพืช] เพื่อความเข้าใจลักษณะของสิ่งผิดปกติที่เป็นอาการของโรค

(127) จะขอกล่าวถึงอติสาร[27] ให้เสร็จสิ้นทุกสิ่งสรรพ์
ตามโทษแล<u>*เพศมัน*</u> ให้แพทย์พึงจงแจ้งใจ
คือกาล[28]ทั้งห้าก่อน พิพิธ[29]เกิดขึ้นภายใน
ขั้วตับให้ลงไป เป็น<u>*เลือดเน่า*</u>กำหนดเป็น
ถูกยาก็<u>*ฟัง*</u>ยา ไปสี่ห้าวันก็เป็น

---

[26] ไข้พิษชนิดหนึ่ง มีการปรากฏของวงพิษขึ้นตามร่างกายร่วมกับอาการไข้ (ศิริพงษ์ แพทยานนท์, 2547 : 163)

[27] อาการไข้ที่เข้าขีดอันตราย ได้แก่ เป็นไข้กาฬมี 5 ชนิด ได้แก่ กาฬพิพิธ กาฬพิพรรฒ กาฬสิงคลี กาฬสมุด และกาฬมูตร ทำให้มีอาการตัวร้อนจัด มีตุ่มเม็ดขึ้นจากภายในร่างกาย ตามลำไส้ ปอด ตับ ม้าม เป็นต้น แล้วจึงผุดขึ้นมาภายนอกผิวหนัง (บัวงาม ห่อแก้ว, 2547 : 78)

[28] หมายถึง ไข้กาฬ

[29] ไข้กาฬพิพิธ เกิดขึ้นที่ขั้วตับ ให้ท้องร่วง ตับทรุดเน่าข้างในมีกลิ่นเหม็น ปวดมวน คลื่นเหียน อาเจียน (เรื่องเดียวกัน : 78)

Prince of Songkla University Pattani Campus

อาการแต่เพศเห็น ก็กลับกลายให้ลงไป (6 : 78)

ตัวอย่าง (127) อุปลักษณ์แต่ละแบบที่ใช้มาจากมโนอุปลักษณ์ 3 แบบ ที่สัมพันธ์กับคุณสมบัติการทำให้เด่นของแต่ละมโนอุปลักษณ์ โดยในตอนต้นใช้อุปลักษณ์สัตว์ร้ายเพื่อพูดถึงชนิดของโรค สังเกตได้จากถ้อยคำ “ตามโทษแลเพศมัน” ถัดมาใช้อุปลักษณ์สิ่งสกปรก เพื่อพูดถึงอาการของสิ่งผิดปกติที่ขับออกมาจากร่างกาย ในถ้อยคำว่า “เลือดเน่า” และอุปลักษณ์มนุษย์ เพื่อพูดถึงการรักษาที่ได้ผลก่อนที่จะกลับมาเป็นซ้ำอีกหลังจากผ่านไป 4-5 วัน ในถ้อยคำว่า “ถูกยาก็ฟังยา ไปสี่ห้าวันก็เป็น”

การใช้อุปลักษณ์หลายอุปลักษณ์จากมโนอุปลักษณ์แบบต่าง ๆ ข้างต้น แสดงให้เห็นลักษณะการใช้อุปลักษณ์เพื่อสื่อสารอย่างเป็นธรรมชาติ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความคิดในระบบปริชาน ตามที่เลคอฟและจอห์นสัน (Lakoff and Johnson, 1980, 2003) ได้กล่าวไว้ว่า วิธีการคิดแบบอุปลักษณ์ คือ การเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ข้ามวงมโนทัศน์นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาเป็นปกติในชีวิตประจำวัน การใช้อุปลักษณ์จึงมักเกิดขึ้นโดยที่ผู้ใช้ภาษาไม่รู้ตัว รวมถึงการศึกษาของฮันน์และฮาวเคน (Hanne and Hawken, 2007) ที่สรุปไว้ว่า มนุษย์ไม่สามารถพูดถึงสุขภาพและความเจ็บป่วยโดยปราศจากอุปลักษณ์ได้ ทั้งนี้ สำหรับผู้วิจัยเองมีความคิดเห็นเพิ่มเติมว่า การใช้อุปลักษณ์หลายแบบในการพูดถึงโรคใดโรคหนึ่ง น่าจะเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าโรคดังกล่าวมีความซับซ้อนหรือมีคุณสมบัติที่เป็นนามธรรมมาก เราจึงนำมโนทัศน์แบบที่เราคุ้นเคยในประสบการณ์มาใช้ทำความเข้าใจ ดังในตัวอย่าง (127) ที่พูดถึงโรคไข้กาฬข้างต้น ซึ่งมีคุณสมบัติทั้งในแง่ชนิดของโรค อาการที่เกิดขึ้นกับอวัยวะภายในที่มองไม่เห็น และด้านการรักษากับความเรื้อรังของโรค ดังนั้น หากสิ่งใดเป็นมโนทัศน์ที่ซับซ้อนเช่นมโนทัศน์โรค การทำความเข้าใจมโนทัศน์ดังกล่าวย่อมต้องอาศัยมุมมองจากมโนอุปลักษณ์หลายแบบร่วมกัน

Prince of Songkla University Pattani Campus